

HOLMI

XVIII. évfolyam 10. szám

2006. október

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Mácsai István*: Napló – 1956 (*Részletek*) • 1275
Kass János: Néhány szó a múlttól • 1303
Békés Pál: Tejpor • 1306
Horváth Elemér: az obsitos • 1342
    az emigráns • 1342
    2 pannonhalmi srác • 1343
    privatizáció • 1343
Határ Győző: A szalmaszál (Gondolatok
    Ötvenhatról) • 1344
Galgóczi Erzsébet naplójából (*Közéleti Galgóczi
    Károlyné*) • 1345
Orbán Ottó: Meztelen tenger (Egy közérzet
    kalandjai az orosz síkságon) (*Közéleti
    Orbán Júlia*) • 1357
Gömöri György: „Gloria Victis 1956” – a magyar forradalom
    és a világ költői • 1380
Thomas Cooper: Az ábrázolásmód rekonstruálása:
    az 1956-os események és az irodalom
    (*Nemes Péter fordítása*) • 1385
Csiki László: Fejlesztés • 1391
Suhai Pál: Szakadék • 1412
    Emlék • 1413
Szabó T. Anna: Zárt tér • 1413
    Ima a sötétben • 1414

FIGYELŐ

Rainer M. János: Megszállottan (Nagy András:
A Bang-Jensen ügy) • 1416

Forgács Éva: Kondor Béla (Megjegyzések
festészetéről, a Kogart Galériában
születése 75. évfordulójáról
megemlékező kiállítás kapcsán) • 1421

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Mácsai István

NAPLÓ – 1956

Részletek

Mácsai István 1922-ben született Budapesten. 1945-ben kezdte meg képzőművészeti főiskolai tanulmányait Bernáth Aurél növendékeként, 1950-ben szerzett diplomát. 1953-ban a Breznay Józseffel közös ARATÓSZTRÁJK 1894-BEN című képért – alkotótársával együtt – Munkácsy-díjban részesítették; ezt a díjat 1955-ben is megkapta. 1957-ben Cannes-ban kamaratárlaton szerepelt.

A hatvanas évek elejétől jelentkezett „letisztult ábrázolású, a valóság és az álom

elemeit ötvöző, egyéni hangvételű munkáival”. 1960-ban és 1965-ben a Csók Galériában gyűjteményes kiállítása volt, „később budapesti ihletésű műveivel szerzett hazai és nemzetközi elismerést”. 1995-ben Pro Urbe Budapest elismeréssel tüntették ki, 2000-ben a XIII. kerület díspolgárává választották. 2002-ben a Vigadó Galériában rendezte meg A SZOCREÁLTÓL A SZÜRREÁLIG című gyűjteményes kiállítását. 2005-ben, 83 éves korában érte a halál.

1956. október 24., délután

Hosszú évek után úgy kezdem újra a naplóírást, mintha egy percre sem hagytam volna abba. A tegnapi nap izgalmai után itthon ülök most, s nem is tehetek mást, megkísérlem felidézni, mi történt.

Ma már csönd van. De ebben a csöndben még mindig a tegnap zúg; fejemben dömböl az egész elmúlt 24 óra, ez a valószínűtlen, soha nem volt, érthetetlen tegnapi nap.

Az előbb felálltam az asztaltól, s az ablakhoz mentem. Alkonyodik, finom pára függönye ereszkedik a Svábhegy elé, a Széna tér villamossínei sárgán csillognak az estében. Hetek óta nem esett egy csöpp eső sem; szárazon, porosan hallgatnak a lombok odalenn. Füst és por savanyú szaga száll. Sárga is, lila is egyszerre az ég, s éppen szemközt, a láthatáron a Nap hatalmas, skarlátpiros korongja. A pára úgy elgyengíti a fényét, hogy nyugodtan belé lehet nézni. Három piciny pont, három madár vonul keresztbe a vörös korongon. Most harap a hegy a kör alsó szélébe – már csak néhány pillanat, és el fog tűnni a borzas fák mögött.

Szomorú csönd ül a városon. Nem jár a villamos, egy lélek sincs az utcán.

Tegnap: 1956. október 23., kedd

Délután három órakor kaptam észbe, hogy nekem randevúm van Kovalcsikkal a Városligetben.

Délután három órakor fent álltam a háztetőn, és festettem. Tanulmányokat csináltam a napsütött kéményekről. A „Hazatérő bányászok” kompozíciójához kellett a színvázlat, annak háttérében szerepelnek majd ilyen napsütött házfalak. Akkor már har-

madik hete minden délutánt a háztetőn töltöttem, a kavicssal beszórt lapos teraszon, ahonnan szép kilátás nyílik a környező tetőkre s azon túl a Rózsadombra. Négy óra tájban a házfalak vörösödni kezdenek, s a Rózsadomb ablakai aranyvillanásokkal verik vissza a búcsúzó napfényt. Modelleket is állítottam be a tetőn, és színvázlatokat festettem róluk, amint bányászsubonyban fáradtan bandukolnak az esti napsütésben.

Az egyik bányászt Kovalcsik alakította, a kiöregedett főiskolai modell. Kovalcsik ifjúkorában artista volt, most már csak jegyszedő a cirkuszban. A képen egy öreg bányaló arcképére is szükségem lenne, s mivel Kovalcsik jóban van a lovászfűikkel, megbeszéljük, hogy egyik délután kimegyünk a cirkuszba, és ott tanulmányokat rajzolunk a lovakról. S ez éppen tegnap délután lett volna; a Fővárosi Nagycirkusz bejárata előtt kellett találkozunk négy órakor. [...] Mire a Széna térre lejutottam, fél négy lett. [...] Szerencsére megpillantottam egy üres taxit; szerencsére meg is állt; s így azzal robogtunk át a városon, ki a Ligetbe. A város napsütött volt és derűs – minden kőből napfény áradt, s a Margit hídon a taxi nyitott ablakán vidáman sodródott be a Duna-szagú levegő. A Palatinus-házak felől jött. Fekete uszályok álltak ott, hasukból csörögve szórta ki a nedves kavicsot az emelőgép. Magas homokhalmok sorakoztak a parton, oldalukon gyerekek csúszkáltak diadalordítással. [...]

Kovalcsik valóban ott állt a cirkusz kapujában; beültettem a sofőr mellé, s dirigáltattam, hogy merre menjünk tovább. Kopár külvárosi grundok közé vezetett a vasúti töltés mellett. Itt állt meg a taxi, a cirkusz állatsereglete és kelléktára előtt. Itt aztán hosszú istállók közé jutottunk, medvetekrecek és madzagon röpködő tyúkok közé. [...]

– Kihez jön az elvtárs? – kérdezte a kapus, ceruzáját nyálazva, hogy kitöltse a kapucédulát, amelyet majd aláírva kell a kilépéskor visszaadnom.

– Egy lóhoz – feleltem –, de a nevét nem tudom. – Egy lóhoz? [...] – Nézze, elvtárs – kezdtem mondani, de aztán kezembe akadt egy vadonatúj csomag cigaretta a zsebemben, s nyomatékul az asztalra tettem. – Nézze, elvtárs, kár ebből olyan nagy dolgot csinálni. Egyezzünk meg: én nem megyek be az „üzem” területére, itt maradok a kapuban, de maguk hozzák ide a lovat, s majd itt lerajzolom.

Így is lett. Kovalcsik elővezetett egy fehér arabs mént, s én egy hordón ülve nagy csomó rajzot csináltam róla. Körém gyűltek a munkások, és vidám megjegyzésekkel kísérték a munkát. Öt óra tájban elkészültek a vázlatok, a portás maga is megtekintette, tetszését nyilvánította, megkínálta a cigarettámból, s jó barátságban búcsúztunk el egymástól.

Lassan bandukoltunk Kovalcsikkal a város felé. Fáradt voltam. Hetek óta erősen dolgoztam a képen. Tegnap későn feküdtem le, mert egész éjjel politizáltunk. A társaság a lengyelországi eseményeken vitatkozott, senki sem tudta pontosan, mi történik Lengyelországban, de Gomułka tegnapi beszédét lelkesedéssel fogadta egész Pest. Gomułka szidta a sztálinistákat, dicsérte a XX. kongresszust, s ez elég Pestnek a lelkesedésre. [...] De aztán, az ördög vigye el, ha már átjöttem Pestre, jó volna bemenni a Váci utcába... [...] Csütörtökön nyílik a Csók Galériában a Czóbel-kiállítás, és mellette a kollektíva többi tagjaitól is kiállítanak néhány képet. Én a tavalyi, kék ruhás félaktot küldtem be. Jó lesz odasandítani... [...] Miféle autóbusz ez itt? Huszonötös? Ez bemegy a Hősök terére? Na jól van, Lajos bácsi, Isten áldja meg, én itt felszálok. Itt egy húszas, a fáradságáért. Köszönöm.

A Hősök terén, az egyes autóbusznál nagy tömeg. Zúgolódás, már negyedórája nem indult kocsik a város felé. Szidjuk a Beszkártot. – Nem az a baj, kérem – mondja egy nagy bajuszú ellenőr a végállomáson –, Pest felől nem jönnek ki a buszok a Ligetbe,

kérem, azért nem tudunk visszafelé se küldeni! Úgy látszik, valami forgalmi akadály támadt odabent.

– Talán még tart a felvonulás – mondja egy fiatalember.

– Miféle felvonulás?

Tényleg, most jut eszembe, délelőtt hallottam valamit: szimpátiatüntetésre készül az egyetemi ifjúság Gomulka mellett. De azt is hallottam, hogy a belügyminiszter nem engedélyezi. Hát úgy látszik, mégis engedélyezte. No, akkor kár tanakodni, menjünk földalattal.

A földalatti zsúfolt, de baj nélkül megérkezünk a Vörösmarty térre. [...] Fél hat. Remélem, Breznayékat bent találom még a Csók Galériában. A Váci utcán néhány fiatalember jön szemközt, vállán zászlóval, piros-fehér-zöld kokárdával a kabátján. Úgy látszik, mégis történt valami. Egy csoport a Párisi utca sarkán egy falragaszt olvas. Nem férek hozzá, csak a papír felső szélét látom. Ceruzával írt sorok. Legfelül: „Az ifjúság követelése”, a többit nem tudom elolvasni. Nyilván: szolidaritás a lengyelekkel, egyetemi autonómia stb.

Egyre több ember gomblyukában látok piros-fehér-zöld szalagot. Úgy látszik, a felvonulásról jönnek. Bemegyek a Csók Galériába. Csak az üzletvezetőnőt találom bent. Izgatottan meséli, hogy a kiállítás egész rendezősége faképnél hagyta, s mindannyian kimentek a Petőfi-szoborhoz meghallgatni a diákgyűlést.

Kisietek a Duna-partra. A kép csodálatos. A nap már lebukott a Vár-rom mögé. Egy ablaknyíláson át látni még sárga lángjait. Egy szál felhő sincs az égen. Mindent elborít a finom sárga fény. Egy utolsó aransugárba ütközik Petőfi égre tartott ujjja. De úgy látom, a gyűlésnek már vége. Csak néhány vitatkozó csoport álldogál még a téren, mindenfelé nagy tömeg nyomai, eltiport újságpapír körös-körül. A szobor talapzata megakva őszirózsával, piros szegfűvel, koszorúkkal.

Felveszek egy tépett újságlapot. A Szabad Ifjúság különkiadása. MIÉNK AZ UTCA! – vezércikk. AZ IFJÚSÁG DEMOKRATIKUS KÖVETELÉSEI – mondja egy másik cím. A lap alján jelszavak: Magyar–Szovjet Barátság – Egyenlőség Alapján! Nocsak, ezek bátor legények. Hihetetlen, hogy a belügyminiszter ezt engedélyezte. Egy beszélgető csoporttól próbálom megtudakolni, mi történt délután. Mondják, hogy Kuczka Péter, Illyés Gyula, Veres Péter beszélt. No, majd pont Veres Péter nem fog beszélni...

Egy fiatalember lázasan magyaráz az egyik csoport közepén. „Az ifjúság követelése tizenhat pontban!” – olvassa. „Első pont: A szovjet csapatok a békeszerződés értelmében hagyják el az ország területét!” Mi az ördög?! Itt tartunk?! Erről csak suttogva beszélünk eddig. Mindenki tudja, hogy a tavalyi osztrák államszerződés után megszűnt az oroszok minden jogcíme, hogy Magyarországon maradjanak. Eddig is csak az „utánpótlási útvonalak biztosítása” címen állomásoztak itt, de három hónappal az osztrák szerződés után végleg ki kellett volna vonulniuk.

– Nagyon helyes! – kiáltja egy fiatal lány.

– Úgy van, úgy van! – hallatszik. – Mibe kerül ez az országnak!? – Menjenek csak haza, semmi szükség rájuk! Van nekünk néphadseregünk!

Mindenki helyesel. Nagy taps, tüzes, fiatal arcok. Többségük leány, egyetemisták lehetnek. Sehol tiltakozó hang, sehol egy rendőr, sehol egy ávós. Szabad, lelkes hangulat.

Hová tűntek Breznayék? Talán a kollektíva helyiségében vannak, átmegegyek a Veres Pálné utcába. Nincsenek ott, de a helyiség tömve van. Timár, a főkönyvelő lelkendezve magyaráz. – Óriási események! – mondja. – Óriási események. Egy új március tizenötödike, öregem.

A fekete hajú Irénke megkérdezi, hogy én is ott voltam-e. – Nem? Nahát! Sajnálhatja! Micsoda lelkesedés! A Rákóczi úton vonultak végig. A tömeg a Himnuszt énekelte, a járókelők levetették a kalapjukat, mindenki beállt a sorba. Én úgy sírtam, esküszöm magának, én úgy sírtam, mint egy gyerek. Itt teljesen megállt a forgalom, a Ferenciek terén, itt volt legalább tízezer ember.

– Tisztára egy új március tizenötödike, öregem – mondja Timár. – Ezt nem lehet így tovább csinálni. Itt is új kormánynak kell jönnie, mint Lengyelországban. Ez világmozgalom, öregem. Vége a sztálinizmusnak, öregem. Már folynak a tárgyalások, hogy ki kell bővíteni a kormányt. – Kivel? – Hát Nagy Imrével. Nagy Imrének kell jönni, öregem. Csakhogy ő nem vállalja, haha. Csak ha az egész banda megy a pokolba, öregem. Nagy dolgok vannak. Az Írószövetség állandóan ülészik. Minden percben döntő fordulat történhetik.

Hat óra elmúlt, besötétedett. Nyugtalan vagyok, nem tudok hazamenni.

Ismét a Duna-parton találom magam. A Petőfi-szobornál újra nagy az izgalom, sőt, a Bristol előtt több száz főnyi csoport sorakozik, zászlók alatt. – Menjünk a Parlament elé! – kiáltozzák. Úgy látszik, még nincs vége a dolognak. A fiatalokban ott izzik még a forró délután; akárcsak én, ők sem tudnak hazamenni. Feltör az elfojtott tetterő. Egészen fiatal fiúk és lányok szervezik a csoportot, osztogatják a zászlókat. Lobognak a szőke hajak, a színes selymek a kék alkonyatban.

Egy nyitott teherautó robog el mellettünk, megtömve fiatalokkal. Zászló röpköd a tetején. A fiatalok szavalókórusban: „Magyar–Szovjet Barátság, Egyenlőség Alapján!” Aztán: „Azt kérdezik Pesten, Budán, hová lett a magyar urán.” Az anyátok istenit, ez igen! Ezt merészelitek kikiáltani; ezt, amit éveken át négy szemközt is alig mertünk egymástól kérdezni? A sorakozó diákok lelkesedésben törnek ki, ők is átveszik a verset, s most már ötszáz torok ordítja szabadon, vörös arccal, megrészegetve, hová lett a magyar urán...

Újabb teherautók. Kik ezek? Csupa húszéves gyerek. Egyetemisták? Népi kollégiumok? – Hová mentek? – kérdezi a kocsis tetején álló lófarokfrizurás kislány. Úgy áll ott, kezében a zászlóval, mint a Delacroix-képen a Szabadság Istenője. – A Parlament elé! – hangzik a válasz letről.

– A Parlament elé! – A Szabadság ballonkabátos nemtője meglepetti zászlóját, és a teherautók morogva elindulnak. – A Parlament előtt találkozunk!

Elfog az izgalom. Az új március tizenötödike izgalma, hogy kortárs vagyok. Diákkoromban mindig arról ábrándoztam: ha én is átélhettem volna március tizenötödikét! Ha ott lehettem volna a Bastille ostrománál! Hát most itt van! Gyerünk, csináljuk végre mi a történelmet! [...] Nem tudom pontosan, hogy mit akarok, csak azt, hogy mit nem akarok. Elég volt a hazugságból, az erőszakból, a képmutatásból, az idegen megszállásból, a dilettantizmusból; a romokból, a nyomorból tizenegy évvel a háború után; a kirakatperekéből, a kicsikart vallomásokból, a letelepedési engedélyből, az elutasított útlevelekérelemből, a szocialista realizmusból, a tízperces mozgalomból, az éjszakai becsöngetésből s végül mindezek dicséretéből – nem akarom, nem akarom, torkig vagyok velem!

Gyerünk! A kobaltkék ég alatt megmozdulnak a nemzetiszín zászlók. Villog a fehér, mogorván sötétlik a piros. Megindul a félelmetes tömeg. Ugyanakkor a Lánchídról is nagy csoport kanyarodik le, ők is csatlakoznak. A két menet összefolyik, egy pillanatra megáll a folyam az Akadémia szikláján feltorlódva. Megpróbálok az embergyűrű

szélére kerülni, s egyszer csak észreveszem, hogy a Duna-parton, a Lánchíd alatt zavartalanul közlekedik a 2-es villamos! Éppen indul egy kocsi a Parlament irányába. Néhány ugrással utolérem, s felkapaszodom rá. Bezuhanok a peronra, a bent álldogálók megütözve néznek rám. A kocsi félig üres, mindenki nyugodtan ül a helyén. Megdöbbenek. – Hiszen ezek nem tudnak semmiről!?

Most dugják csak arcukat az ablakhoz, most veszik észre a tömeget. A kalauz szája tátva marad a csodálkozástól. S most a tömeg is észreveszi a villamost. Egy pillanat alatt megrohanják az induló kocsit, s máris fürtökben lógnak az ajtókon.

– Mi van itt, kérem, forradalom? – kérdezi a kalauz. – Ahogy mondja, papa – felel egy fiatalember, és kidugja zászlóját az ablakon.

„Farkas Mihályt dutyiba, Rákosival mutyiba!” A villamos közönsége megrökönyödve néz össze. „Rákosinak parókat, Nagy Imrének a kormányt!” A szörnyülködés egy másodperc alatt mámoros helyesléssé válik. Senki sem tudja, miről van szó, nem érti, mi legyen ez az egész – hogyan lehet a pesti villamoson ilyesmit büntetlenül kiáltozni –, de egyetlen példa, hogy igenis lehet, s máris kitör a láva a hatesztendős hamu alól. A villamos közönsége egyetlen ordító, felszabadult kiáltás. [...] „Miniszternek buta, mondjon le a Bata!”, s a többiek boldogan nevetve utána ismétlik. Ez aztán a népköltészet! „Elvtárs, kartárs, ide süss, mondjon le a Hegedüs!”

A villamos megakad a Parlament előtt; ott már nem tudunk befordulni, a Kossuth tér feketéllik a tömegettől. Leugrálunk, s bele a tömegbe. A tér egyetlen forrongó katalan. Zászlóerdő, embererdő; a Parlament lépcsője roskadásig tömve. És ott, a fejek felett, az épület kapujában egy hatalmas, papírból vágott, pajzs alakú Kossuth-címer. Félelmetes moraj száll a tér felett, csapong egyik végétől a másikig. Tíz szavalókórus egymás mellett, egymás ellen, egymás szavába vágva. Néha a véletlen az egész téren csöndet teremt egy pillanatra, hogy aztán saját csendjétől megijedve még vadabb erővel törjön ki a süketítő orkán.

„Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!” Lassan vágom keresztül magam a tömegen a Falk Miksa utca irányában. A lépcsők tetején áll egy fiatalember, nem lehet idáig hallani, mit mond. A kórus, melynek közepébe kerültem, rákezdi: „Szovjet–Magyar Barátság – Egyenlőség Alapján!”

Egyszerre pisszegést hallok. Körös-körül elégedetlen füttykoncert. „Nem kellene az oroszok! Egyáltalán nem kellene! Ruszkik haza!” S már zúg az ellenkórus: „Talpra magyar, hí a haza, minden ruszki menjen haza!” Ezt aztán átveszi az egész tér, percekig csak ez zeng körös-körül.

Egyszerre csak egy dévaj és magas hang az egyik lámpaoszlop tetejéről: „Davaj csaszí, karóra, Farkas Mihályt karóba!” Óriási siker, rögtön újtára indul az új sláger. Összeütözik egy másikkal, összekeveredik a kettő. Fortyog, kavarog a hangláva. Nincs tervszerű elgondolás az egészben, inkább csak játék, a partját veszített ifjú indulat tombolja ki magát. Látni a tömegben katonákat is, katonatiszteket, Kossuth-akadémistákat. Egy fiatal tiszt torkaszakadtából ordítja a szavalókkal: „Miniszternek buta, mondjon le a Bata!” Enyhén szólva függelemsértés. Látni, hogy fogalma sincs róla, milyen bünt követ el, s hogy a katonai büntetőtörvény mit ír elő e cselekményre.

„Vegyétek le a maskarát, honvédeknek magyar ruhát!”, kezdi egy csoport, köztük egy csomó tüzeriskolás fiatal katona. Ha valaki most ügyes szóval egységes irányt tudna adni az összetorlódott indulatoknak, vízbe lehetne fordítani vele a Parlamentet. De senki sem tud szóhoz jutni, elvész az egyéni szó a tömegben. Csak a kortesrigmusok tudnak néhány pillanatilag fennmaradni az indulatok tetején. Komoly szóra kár volna

vállalkozni. Ha lenne itt legalább egy hangszóró, s abba beszélhetne, aki tudja, mit akar... [...] Úgy látszik, másoknak is eszébe jutott ugyanez, mert egyre többfelől zúg: „Hangszórót, hangszórót!”

Lassan átsodródok a tér sarkára. Itt laknak Havas Paliék, a Falk Miksa utcában. Tényleg, mi van Havas Palival? Csak nincs otthon? Úgy látom, ég a villany náluk. Ez lehetetlen! Éppen ő ülne otthon, mikor ilyen csodálatos „zrí” van az utcán? Éppen elszánom magam, hogy felmegyek érte, mikor megáll egy krémszínű Adler a házuk előtt. Paliék azok! Rohanok hozzá, nyugodtan száll ki belőle, nem tud semmiről! Lenke is a kocsiban van, most jönnek Újpestről, az Egyesült Izzóból. Pali a hóna alatt cipel egy televíziós készüléket. Holnap televíziós próbaadás lesz, majd mi is menjünk át hozzájuk megnézni.

– Meg vagy örülve? Hát nem tudod, hogy forradalom van? – Forradalom? Hol? – Hol? Mindenütt! Nem hallod? A Kossuth Lajos téren! Azonnal gyertek!

Azonnal jönnek, csak vigyük fel a lakásba a csomagot. Útközben, a liften, lelkendezve elmondom, mi történt. Pali majd’ kiugrik a bőréből. Fent a lakásban – a mama közben megfőzte a vacsorát – gyorsan leülünk enni. Türelmetlenül bekapok valamit, azt sem tudom, mit eszem. Rohanunk le Palival együtt. Lenke, meglepetésemre, nem akar lejönni. Sápadt, idegen, merev az arckifejezése. Otthagyjuk. Csak a lépcsőn jut eszembe, hogy valószínűleg fél. Ez meglep. A vagány Lenke, aki mindenben benne volt? Vagy talán... nem akarja, hogy meglássák a tüntetők között?

A Kossuth téren tetőfokán a tüntetés. Most már konkrét célja van: a formátlan forrongás egyetlen hullámtarajba szökik: „Halljuk Nagy Imrét! Halljuk Nagy Imrét!” A mikrofonprobléma még nem oldódott meg. Fiatal katonák csoportja mellé kerülünk. Sapkájukat a levegőbe dobálva, még mindig ott tartanak, hogy mondjon le a Bata. Ha jól meggondolom, ez elképesztő. De lehet-e jól meggondolni a dolgot? Már túl vagyunk ezen, ma este már nem a meggondolás uralkodik, hanem a hihetetlen, a lehetetlen, a csoda. Felfelé esik a kő, nyugaton kel fel a Nap. [...]

Havas Pali magánkívül van a gyönyörűségtől. Magával hozta a fényképezőgépet, és nagyokat villogtat magnéziumjával a tömeg feje felett. „Halljuk Nagy Imrét! Halljuk Nagy Imrét!” A Parlament lépcsőjén nagy mozgolódás. Egyesek pisszegnek, hogy csönd legyen. Állítólag ott áll Nagy Imre, de nem tud a zajtól szóhoz jutni. Egyesek szerint már beszél is, de nem lehet idáig hallani a hangját. Mikrofon kellene! A sötétben nem lehet kivenni, hogy mi történik ott; tény, hogy a zászlók nagy mozgásban vannak, s időnként hurrázást hallani a lépcsők felől. De mire a hang ideér, elveszti erejét, itt, a tér központi mozgalmaitól távol a kis szavalókórusok önálló életet élnek.

A katonák csoportja mellett egy fiatal diákcsapat áll, teherautóra kapaszkodva, s a két társaság rigmusversenyt vív egymással. „Egységben az erő, mondjon le a Gerő!”, kezdik a teherautós diákok. „Keresztbe vagy hosszába, menjen vissza Moszkvába!”, válaszolják a katonák. Minden új ötletet nagy taps és nevetés kísér. – Állati! – mondja Havas Pali –, állati! – És magánkívül van a „zrí”-től, a szenzációtól, attól, hogy ez lehetséges. Felmászik a teherautóra, s onnan csinálja felvételeit. A sok éven át folyt orosz nyelvoktatás termi meg fanyar gyümölcsseit: „Davaj csaszki, karóra, Farkas Mihályt karóba!” Majd: „Joptvoje Matyi, Rákosi Matyi!”

Újabb teherautó érkezik. Az autó nyomán támadó tömeghullám elsodor a honvéd-csoport közeléből. Havast is szemem elől veszttem. Csak a katonák hangját hallom még, akik, úgy látszik, végleg Gerő Ernőre specializálták magukat. „Menjen haza Gerőke, elegünk volt belőle!” Szándékaikat a honvédek, meglepő módon, esztétikailag indo-

kolják: „Rút pofájú Gerőke, elégünk volt belőle!”, „Nem kell Gerő ormánya, Nagy Imrét a kormányba!”

Sajnos, egyre messzebb sodródom e kivételes tehetségű kórustól... Lámpaoszlopra kapaszkodott fiatal emberek azt javasolják, hogy ha a kormány nem ad mikrofont a fiataloknak, akkor vonuljon az egész tömeg a rádióhoz. Olvassuk be követeléseinket a rádióba, hadd hallja az egész ország! Itt, a tér közepe felé, moccanni sem lehet. Havas Palit végleg elvesztettem. Időnként félelmetes lökésekben jön egy-egy tömeghulám, mely nyolc-tíz méterre elsodorja az embert. Rugalmasan tágul és szűkül a tömeg anyaga, csak arra kell ügyelni, hogy egy lámpaoszlop vagy kerítés össze ne lapítsa az embert. Már az Alkotmány utcánál vagyok, mikor az első, a rádióhoz igyekvő zászlóvivők megindulnak. Kihasználva az alkalmat, befurakodom az Alkotmány utcába, majd ott a ritkuló tömegen át egy mellékutcába vágom ki magam.

A rádióhoz már nem megyek el. Hét óra van. Most kezdem csak fáradtságomat érezni. Hazamegyek. Majd este felhívom Palit, hogy mi történt. Felrémlik, hogy ma este-re mozijegyünk is van. Na, azt hiszem, abból nem lesz semmi. A körúton felkapaszko-dom egy 12-es buszra, és holtfáradtan érkezem haza. Kati nem tud semmiről, egész délután itthon ült, és olvasott.

Apa fél nyolckor telefonál. Ő sem látott sokat, csak néhány hazatérő kokárdást a körúton. Azt mondja, hallgassam a rádiót, mert este nyolckor Gerő beszédét fogják közvetíteni. Azonnal ki is nyitom a rádiót. Na, végre, úgy látszik, felébredt a kormány. Úgy látszik, annyira mégsem tudtak „elszakadni a tömegektől”, hogy a délutáni zenebona fel ne riasztotta volna őket. A beszéd annál is fontosabbnak ígérkezik, mert Gerő ma délután érkezett haza Jugoszláviából, ahol Titóval tárgyalt. Ez az első magyar kormányküldöttség Belgrádban a szakítás óta. De miért Gerő? Miért éppen Gerő? A magyar politika legnépszerűlenebb embere! A Rákosi-klikk belső tagja. Legalábbis így tudja mindenki. A közhitben az elmúlt évek súlyos gazdasági hibái, iparpolitikai balfogásai mind e sárga képű, keserű arcú emberrel kapcsolódnak össze. [...]

Átjön a szomszédból Lengyel Bandi, hogy ő is meghallgathassa a rádiót. Óriási kokárda a gomblyukában. Lelkendezve meséli, mit látott délután a Bem-szobornál. Úgy hallotta, hogy a kormány lemond, s a beszédet már nem is Gerő fogja elmondani. – Hát mit szólsz, barátom?! Hogy mik történnek!? Ez a nép! Ez a nép ereje, barátom. Habár felül a gálya, s alul a víznek árja, azért a víz az úr, nem igaz? Megáll az ember lángeze! Ezt már egy évvel ezelőtt meg kellett volna csinálni!

Lent a Mártírok útján nyugtalanság. Több helyen kitétték az ablakba a hangszórót. Egy zászlós csoport jön a Széna tér felől. Éljenzés. Nyolc óra. Izgatott figyelemmel állunk a rádió körül. Gerő megszólal. Hát mégis Gerő... Figyelmünk megkövült csodálkozássá változik, értetlenül bámulunk egymásra. Ezek a szavak! Ezek az ezerszer hallott, kongó mondatok! Ezt öt évvel ezelőtt is el lehetett volna mondani! Ezek a halálosan megunt frázisok! „A hatalmas Szovjetunió vezette béketábor...” Mi ez? Hol vannak a délutáni események? Hol az országos reformhangulat? Hol a kibontakozás ígérete? Hol a kormány lemondása? [...] Mi van a szovjet csapatok kivonásával? Ez megőrült. Ez megtébolyodott! Ennek fogalma sincs, mi történt?! [...] Azt, ami ma délután történt, nem tagadhatjátok le!!

Cseng a telefon, Havas Pali. – Mit szólsz ehhez a gazemberhez? – Pali tajtézkzik. Gerő fahangja a rádióból: „Garázda elemek rendzavaró tüntetése...” – Micsoda? Disznó! – rikkant Pali –, sértegetéssel akarja elintézni a dolgot! – „Népellenes, szovjetellenes és antiszemita jelszavak...”

– Népellenes? Antiszemita? Hát ezt ki kell tömni! Kicsoda népellenes? A népi kollégisták? Az egyetemi hallgatók? És ki antiszemita? Én, Havas? Attól leszek antiszemita, de rögtön, hogy látom azt a ronda pofádat...!

„A Szovjetunióhoz való viszonyunkat mindig a kölcsönös megbecsülés...”

Nézem Lengyel Bandit. Fehér, mint a fal. Nyilván én is. Tehetetlen, kétségbeesett érzés vesz erőt rajtam. Otthagynom a rádiót, és kimegyek az erkélyre. Szemközt, a Mártírok útján néhány tucat ember. Hallgatják az ablakba tett rádiókat. Na hiszen, hallgathatjátok...!

Még néhány semmitmondó szó az elmúlt napok belgrádi tárgyalásairól, de azt is úgy, hogy semmit se értsen belőle az ember: „A legfőbb kérdésekben megegyezésre jutottunk, bár pártjaink között még vannak megoldatlan kérdések.” És végül egy ígéret: a Pártkongresszust egy hónapon belül összehívják az aktuális kérdések megvitatására.

– Egy hónapon belül!? Csibész! Jó, hogy nem egy éven belül! – Pali őrjöng, lecsapja a kagylót. Én is.

– Megáll az ember langesze! – mondja Bandi.

A rádióban egy kattanás – vége a beszédnek. Mi ez? Ennyi volt az egész. Nem tartott tíz percig sem. A bemondó unott hangon folytatja a műsorismertetést. Úgy érzem, megpukkadok. A hiába felcsigázott várakozás feszít belülről. Cigaretára akarok gyújtani, s akkor veszem észre, hogy már ég egy a számban. [...]

Odalent már zúgolódik a tömeg. Idáig felhallatszik türelmetlen vitatkozásuk. „Garázda elemek!” „Egy hónapon belül!” – hallatszik. A Széna téren is látok egy csoportot. Már a mi kapunk előtt is álldogálnak. Percek alatt benépesül a Mártírok útja. A Gerő-beszéd ismét kidobja az utcára a tömeget, a csalódott emberek egymást keresik.

Csöng a telefon. Megint Havas. – Állati – mondja. – Valamit kellene csinálni! – Csinálni? De mit? – Menjünk a rádióhoz, el kell mondani a követeléseket. Szétverni a pofájukat! – De hiszen a tüntetők oda mentek, nem? – Úgy látszik, nem engedik be őket. Látszik, hogy nem vagyok ott! Az anyjuk istenit! De most odamegyek, öregem! Ha megtudok valamit, felhívlak az utcáról. Otthon maradsz? Én nem bírok itthon maradni. Szevasz!

Lent a Mártírok útján szavalókórus: „Vesszen Gerő, a bajkeverő!” Kati kérlel, hogy mégis menjünk el a moziba. Hátha eltereli a figyelmünket. Ott lesznek Berényi Veráék is. Jól van, mit bánom én. Legalább lemegyünk az utcára. Én sem bírom már a zárt falakat.

A Széna téren nagy csoportosulás. Egy rikkancs Irodalmi Újságot osztogat. Rendkívüli kiadás. „A magyar írók kiáltványa” – lelkesen ünnepli a forradalmat. Hét pontban foglalja össze az írók követeléseit. Önálló nemzeti politika, szakemberek vezető szerepe, szövetkezeti önkéntesség, választási reform stb. stb. „El kell távolítani közéletünkben a restaurációra törő Rákosi-klikket. Méltó helyére kell állítani Nagy Imrét, a tiszta és bátor kommunistát, akiben a magyar nép megbízik.” Lelkes levél a Lengyel Írók Szövetségéhez.

Na hiszen, amikor ezt fogalmaztatok, még nem ismertétek a Gerő-beszédet...!

A 12-es autóbuzson hangos vitatkozás, Gerőt szidja mindenki. A Statisztikánál felszáll Breznay Jozsó és felesége. Jozsó valami asztaltársasági vacsorára készül; ja igen, a Szőnyi-féle Szinnyi-asztal ül össze minden kedden.

9-kor a Vörös Csillag mozinál. „Emberek fehérben”, francia orvosfilm. Meglehetősen unalmas. [...] Az egész közönség türelmetlen, sokan elmennek az előadás vége előtt. Mindenki a szomszédjával összebújva susog. Ezúttal nem szerelemről.

Na végre, vége van. Ezért kár volt eljönni... Kigyullad a villany, s akkor látom csak, hogy a hallgatóság fele megszökött. Mi ez? Az előcsarnokban heves kiáltozás. A jegyzető meséli, hogy az előadás alatt, kint a körúton újabb tüntetések voltak, igen, és a rádió előtt is! Ott még lövöldözés is volt!

Kint a körúton. A mindenségit, mi történt itt?! És mi a moziban ültünk! A körút képe teljesen megváltozott, a villamosok végig állnak, ameddig csak ellátunk. Az utca szinte üres, időnként egy-egy ember szalad a Rákóczi út felé. A villamoskalauzoknak nyoma sincs. Egy szál rendőrt sem látni. A Rákóczi út felől távoli moraj, valami nagyon nagy tömeg hangja szűrődik idáig. Mi történik ott? Ismét elfog a délutáni izgalom. Fáradtságomnak már nyoma sincs. Menjünk a Rákóczi út felé!

Bözsziék hazamennek. Ernő benne volna ugyan a dologban, de nem akarja, hogy Bözsi egyedül menjen haza. Így aztán Katival, Verával és Gyurival négyesben vágunk neki az útnak. A New York előtt sűrűsödik a tömeg. Megtudjuk, hogy a kávéházban ülésezik az Írószövetség. Jó volna bemenni, megtudni valamit. A portás azonban nem enged be senkit, a nagy függönyök is leeresztve. Sűrű füst gomolyog odabenn. Na jó, gyerünk tovább. Mi ez az örült lárma a Nemzetinél?

A kereszteződésnél néhány teherautó összetorlódott, és elzárja az utat. A délután látt zászlos fiatalok. De milyen mások, hogy megváltoztak! Sápadtak, komorak, fáradtak. Rekedt, jajgató, elnyújtott hangon húzzák: „Vesszen az ÁVÓ, vesszen az ÁVÓ!” Már nincsenek tréfás rigmusok, nincs nevetés. Elszánt, elkeseredett, egyetlen monoton ritmus ismétlődik percekig: „Vesszen az ÁVÓ, vesszen az ÁVÓ!” A teherautók körül a szaggatott elbeszélésekből lassan kiderül, hogy mi történt. Ma este a rádiónál az ávósok, miután hasztalan igyekeztek feltartóztatni a fiatalokat, hogy beolvassák a tizenhat pontot, géppisztollyal belelőttek a tömegbe. Rengeteg a halott és a sebesült.

Íme, itt van hát... Itt van, ez lett a békés tüntetés vége. Ez a Hegedüs–Gerő-féle „népuralom” igazi arca. Belelőni a népbe. Fegyvertelen diákokba géppisztollyal belelőni. [...] Megtudjuk, hogy a tömeg a Nemzeti előtt azt követeli, hogy a Szabad Nép székházába bejuthasson, s a holnapi lapba kinyomhassa a tizenhat pontot és az ÁVÓ elleni tiltakozást. De oda se akarják őket beengedni. A kapuban csak rendőrök állnak ugyan, nem ávósok, de a tömeg már óvatosabb – nem igyekszik erőszakkal behatolni, csak azt ordítja ütemesen: „Nyissák ki! Nyissák ki!”

Átverekedjük magunkat a Népszínház utcáig. Egyszer csak kinyílik a Szabad Nép-ház egyik ablaka, és egy csomó röpcédulát dobnak ki a tömeg közé. Ezer fehér lap libeg lefelé. „Elítéljük a tömeggyilkos ÁVH magatartását! Megrendüléssel és felháborodással vesszük tudomásul a demokratikus ifjúság elleni aljas orvtámadást! Kérjük, hogy a tömeg a békés kibontakozás és saját érdekében oszoljon fel. Szabad Nép szerkesztősége.” De a tömeg nem oszlik fel. Tovább tart a „Nyissák ki, nyissák ki!” Addig nem megyünk haza! Látni akarjuk a reggeli lapot! Mi akarjuk kinyomtatni! Az igazságot akarjuk kinyomtatni!

A kaput azonban nem nyitják ki. Azt hittem, hogy a röpcédulákat örömmel fogadja a tömeg, de meglepve látom, hogy a földre dobálják, rátaposnak, s még vadabb hangon követelik a kapu kinyitását. A naiv újságírók azt hitték, hogy lecsillapítják és meg egyezésre bírják a tömeget. De a tömegnek, úgy látszik, már nem a megegyezés kell, hanem a harc és a bosszú. A támadásnak nincs már konkrét célja, hiszen a Szabad Nép szerkesztősége a tüntetők mellé állt. Legalábbis szavakban.

De a tömegnek nem kellene már szavak. Tettek kellene, vér kell. A szavalókórus egyre vadabb, az ordítás egyre orkánszerűbb. Az izgalom akkor éri el tetőfokát, mikor a Rákóczi út felől egy kis csoport érkezik friss hírekkel a rádiótól. A diákságnak is van

már fegyvere! A honvédek, akiket a tüntetők ellen küldtek, a diákokhoz pártoltak, és átadták fegyverüket. Áll a harc az ÁVH és a forradalmárok között! A honvédek a diákok oldalán! Egetverő éljenzés. A Szabad Nép-házat már nem mentheti meg semmi. Egyetlen hullámban zúdul a tömeg a kapunak. Botok, vasak, utcakövek emelkednek, és vad csörömpöléssel bezuhannak a nagy földszinti üvegajtók. Ordítás, éljenzés, csörömpölés, dübörgés. Iszonyú robaj, valahonnan egy iszonyú sikoltás.

Ez forradalom. Ez már forradalom. Ilyen hát a forradalom! Döng a kapu acélpántja.

Behúzódnak a Nemzeti Színház oszlopai mögé. Most egy másodpercre elhal a zaj, s ebben a pillanatban tisztán lehet hallani valahonnan messziről egy gépfegyver ropogását. Aztán megint döng, recseg, ropog a kapu. Kati a karomnál fogva behúzza az oszlop mögé, Vera és Gyuri is a színház kapuja mögé bújt. De nem bírok magammal, és visszamegyek a Szabad Nép-ház elé. A kapu már betörve; most ugrálnak be az első emberek az előcsarnokba. Fent, a második emeleten nyílik egy ablak, és fehér lepedőt lenget valaki. Beszél is, de egy szavát sem érteni. Mintha a „Központi Vezetőség” és a „Nagy Imre” szavakat hallanám.

Hiába pisszegünk egymáran, a tömeg vak és süket. Kövek és fadarabok röpülnek fel a második emeletre. A lepedős ember visszahúzódik. Egyszerre és egyszerre jutnak be az előcsarnokba. Hová tűntek a rendőrök? Egyszerre – hogy, hogy nem – láng csap fel a tömeg közepén. Mindenki szétugrik, s a szabadon hagyott téren látható lesz egy lángoló személyautó – ha jól látom, egy Škoda –, mely az orrától a csomagtartójáig egy pillanat alatt tűzbe borul. A kocsit a színház és a Szabad Nép között, a tér közepén áll, s a lángnyelvek félelmes, vörös fényvel szórják tele a két épületet. A Népszínház utcától a Rókus Kórházig egyetlen pokoli izzás minden, s az ordító arcok, hadonászó öklök dantei fényben táncolnak a lángok hátterében.

Hullanak az üveglakok, ropog a láng, morajlik a tömeg. És e morajlás mögött, messziről, még azt is túlmorogva, dübörögve, most egy leírhatatlan erejű mennydörgés közeledik. Hatása oly félelmes, hogy mindenki megáll, mindenki elhallgat, minden fej a Rákóczi út felé fordul. A csöndben hallani az égő gépkocsi sistergését. Megkövülten állok. Aztán eget rázó, süketítő üvöltés tör ki megint. A Rákóczi úton az út teljes szélességében rémítő emberáradat közeledik. Eleinte nem lehet pontosan kivenni a mennydörgés értelmét, de ahogy közelebb érnek, ez bontakozik ki ütemesen: „Meg-bosz-szul-juk!! Meg-bosz-szul-juk!!” És a tömeg első csoportja, hat fiatalember, egy piros-fehér-zöld zászlót hoz a vállán. Zászlót? Jaj, de hogy zászló! A zászló csak letakarja! Egy holttest! Két karja himbálva kilóg a lepel alól, lába magasra tartva. Csak egyik lábán van cipő. Fejét nem látni, de fején a zászló csupa vér. „Meg-bosz-szul-juk!! Meg-bosz-szul-juk!!”

A tömeg a rádiótól hozza a halottat. Ez a tüntetés egyik diákja, akit az ávosok agyonlőttek. De megbosszuljuk, ha addig élünk is! Átkozottak, nyomorultak!

– Ti kik vagytok? – Mi a Szabad Népet ostromoljuk! Mi van a rádiónál? – Bementünk, az anyjuk istenit! Szétvertünk mindent. – Jól van! Gyertek, segítsetek nekünk. Füstöljük ki ezt a piszokfészket is!

S a két tömeg egy pillanat alatt összekeveredik. A holttestet lefektetik a földre, a lángoló autó fényébe. Az egyesült tömeg most már megállíthatatlanul özönlik be a Szabad Nép épületébe. Egy perc alatt a negyedik emeleten vannak. A nagy üveglakokon át világosan látni, hogyan hatolnak emeletről emeletre. S ahová bejutottak, ott csörömpölés, törés, zuhanás. Írógépek röpülnek ki az ablakon, székek, asztalok, könyvek, telefonok – és papír, papírlapok százai és ezrei hullanak libegve lefelé, lángra kapva az égő automobil tüzeiben. A meggyulladt papír ismét felröpül a hőségtől – a ne-

gyedik emelet magasságában kavarognak az izzó lapok percekig. Pernye, hamu, füst száll mindenfelől.

Egyszerre, egy mellékutcából – alig vesszük észre – egy katonai teherautó érkezik, megrakva fegyveres katonákkal. A tömeg megtorpan, de mikor kiderül, hogy nem ávósok, hanem rendes sorkatonák, felugrálnak a teherautóra, és fegyverért könyörögnek. A katonák lekiáltanak: – Vigyázzatok, oroszok közelednek tankokkal a város felé! – Nem adják le a fegyvert, a kocsit megfordul, és eltűnik a körút irányában.

Oroszok, tankokkal? Kati kirohan az oszlop mögül, és karomnál fogva ráncigál be felé. – Elég volt! Azonnal indulunk haza. Nekem te nem leszel hősi halott...! – Jól van, jól van – mondom, de azért a nyakamat csavargatom, s nézek visszafelé. Vagy talán mégis adtak le fegyvereket a katonák? Egyre több fiatalember vállán látok puskát s még egy géppisztolyt is.

Vera és Kati közrefognak, és taszigálnak hazafelé. Jól van, megyek már. Csak egy pillanatra engedjete megállni. A Nemzeti Színház sarkán állok meg, s ott intézem el a dolgomat, a sarokkőnél, mindenki szeme láttára. Senki sem ütközik meg rajta, nekem is csak most, utólag jut eszembe. A Nemzeti óráján, meglepve látom, hogy már negyed kettő. Négyen összefogódzva megindulunk a körút felé. Ebben a pillanatban egy páncélautó tűnik fel a Keleti irányából, s mögötte libasorban vagy nyolc-tíz Pobjeda orosz rendszámmal. A páncélautó gépfegyvere veszedelmesen forog körbe.

Futás. Végig a körúton. Rohanó emberek; fiatal gyerekek, vállukon puskával, hangozó éljenzés, kiáltozás. A Király utcánál a Horizont könyvesbolt kirakata bezúzva, két-három fiatal fiú az utca közepére dobálja a könyveket. Az Andrássy úton is nagy csoportosulás, itt azt halljuk, hogy az éjszaka ledöntötték a ligeti Sztálin-szobrot. Azt mondják, teherautóhoz kötötték, és drótkötéssel vonszolták le a helyéről. Nagyon nehezen akart megmozdulni. A csizmája ott is ragadt a talapzaton. [...] Siessünk, mert innen is, onnan is távoli gépfegyverropogást hallani. És a Margit híd felől is! A Nyugati előtt egy égő, füstölgő roncs hever az aszfalton. Csak egészen közlelről ismerem fel, hogy mi az: egy óriási vörös csillag! A pályaudvar homlokzatáról szakították le.

Szent István körút. A sarkon elbúcsúzunk Veráéktól, és sietünk a Margit híd felé. De abban a pillanatban, ahogy a hídra akarunk lépni, a híd közepéről csigalassúsággal és félelmes dübörgéssel ereszkedik felénk egy T 34-es. Egy? Dehogyan egy! Mögötte még egy s aztán még egy és még egy! Az egész híd tömve van velük, szürkén, csillogva közelednek a sötétségben. Kék olajfüst ömlik belőlük. Tornyaik jobbra-balra forognak, csikorogva. Reng, remeg az egész híd. Néhány ember futva menekül felénk. Mi is beszaladunk egy kapu alá, és onnan lesünk ki remegve. A tankok lassan lejönnek a hídfőig, és ott megállnak. Motorjuk tovább dübörög, de nem mozdulnak többé. Néhány perc múlva a Parlament felől hallunk közeledni tankokat.

Elhatározzuk, hogy nem megyünk át a hídon, visszamegyünk Bözsiékhez a Szent István körút 18.-ba, és ott alszunk. Kilopódzunk a kapu alól, és némi szívdobogás után, kaputól kapuig ugrálva, szerencsésen révbe is érünk. Azalatt a Honvéd utca, a Falk Miksa utca is megtelik T 34-esekkel. Fellelegezve bújunk be Bözsiék kapuja alá.

Bözsi és Ernő ébren vannak, rémültek; már egész éjjel hívtak minket a lakásunkon, de nem felelt a telefon. Elmondjuk, mit láttunk. Ernő mondja, hogy Havas nemrég telefonált; ő a rádiónál volt; belekerült a legnagyobb lövöldözésbe, alig tudott hazamenekülni. Hívjuk fel Apát, ő is nyugtalan, mi történhetett velünk.

Beszélek Apával, elmondom neki a Szabad Nép előtti dolgot. Fantasztikus, mondja. Fantasztikus. Mi lesz most? Hangján hallom, hogy őszintén meg van döbbenve. De

azért a humorát nem veszi el, azt mondja, egy régen elhunyt családi őst idézve: – Mein Kind, Hanny, man hat bei dem Szabad Nép-Haus die Schreibmaschinen az ablakon keresztül hinausgeworfen!

Most tör ki csak rajtam a fáradtság. A földre ágyazunk. Mint a fatuskó, dőlök le, és egy pillanatra elalszom.

Hajnaltól végre megszólal a pesti rádió. Halló, halló, figyelem! Feltápaszkodunk, hálóingben álljuk körül. Közli, hogy az éjszaka folyamán ellenforradalmár és fasiszta bandák támadást intéztek középületeink és állami intézményeink ellen. A kormány a varsói szerződés értelmében segítségül hívta a Budapesten állomásozó szovjet csapatokat. Az ellenforradalmi támadást lényegében visszaverték, elszigetelt csoportok védekeznek még a város egyes pontjain, de felszámolásuk folyamatban van. Mindenki maradjon a lakásán.

Szóval ellenforradalmár, fasiszta bandák. És a varsói szerződés értelmében. Mi az a varsói szerződés? [...]

Kintről távoli gépfegyverropogás hallatszik. Ki akarok rohanni, de a família feltartóztat. Kedvetlenül visszafekszem, de többé nem tudok elaludni. Bözsi feketét főz. A külföldi rádiókban még mindig semmi.

Végre kilenc óra felé: Nagy Imre a miniszterelnök! Felszabadultan ugrálunk fel, mintha lidércnyomásos álomból ébrednénk. Megtört a jég, az anyjuk istenit! Mégse lehetett elfojtani, mégse volt hiábavaló!

A párt titkára Gerő Ernő. Ez lehűt kissé, de nem tud visszatartani, magamra kapom a ruháimat, és rohanok le. A kapu zárva, a házmester és néhány lakó tanácskozik ott, de nem mernek kibújni az utcára. Kidugom a fejem, elég sokan járnak a körúton, egy csapat fiatalembert is látok a Vígsház előtt piros-fehér-zöld zászlóval.

Kibújok a kapun, és a színház felé igyekszem. Az a tervem, hogy felmegyek Apához, átvágok majd a csendes utcákon, ott bizonyára nincs semmi zűr. Egy darabig a színház feljáróján állok, és nézelődöm – fiatal emberek csoportja, vagy húsz-harminc ballonkabátos fiú és lány, összedugott fejjel tanakodnak, aztán a szemem láttára csapatrendbe szerveződnek. A zászlós fiatalember – sápadt, nyurga alak, látszik, hogy egész éjjel nem aludt – a csapat élére áll, meglepetéssel lobogóját, nagyot kiált: – Utánam! – És elindulnak a Margit híd felé. Nincs az a filmrendező, aki hatásosabban meg tudta volna komponálni a jelenetet. A zászló közepén lyuk, kivágták belőle a régi címet. A csapat elszántan halad a híd felé. Mit akarhatnak? Ott állnak a T 34-esek.

Egyszerre félelmes morgás támad az egyik vasszörny gyomrában, és recsegve megindul, szembe a felvonulókkal. A csapat menete megtorpan, bizonytalanná válik, még mindig lépdelnek ugyan előre, de az utolsó kezdene lemaradozni.

– Mi az? – hördül fel a vezetőjük, és drámai mozdulattal fordul hátra. – Mi az? – Hatalmasat kanyarít a karjával: – Utánam! – És lengetve a zászlót, megindul a tankok felé. Delacroix, tisztára Delacroix...! Mit akar ez az örült? Le akarja sodorni a tankokat a hídról? Egyedül? Már alig vannak mögötte nyolcan-tízen. És miért? Nem tudja, hogy már Nagy Imre a miniszterelnök?

A tank már a Sallai utcánál van. Behúzódok a színház sarkára, s onnan bámulok lélegzet-visszafojtva. Az utca teljesen kiürült. A fiatal zászlóvivő már csak tíz méternyire van a T 34-estől. Megörült! Mit akar?

Egyszerre elbődül a vasszörnyeteg, aztán két iszonyatos dörrenés. Halálos csend, aztán megint egy dőrej. Aztán megint kettő, még borzalmasabb.

Csönd. Ablaküveg csörömpölését hallani, por, füstfelhő. A nyolc fiatalember a földön fekszik. Meghaltak? Nem, óvatosan feltápáskodnak, és kúszva-ugrálva a falhoz menekülnek. A zászló ott hever az út közepén. Mi történt? Csak a levegőbe lőttek, hogy elijesszék őket? Nem értek semmit.

De most a Honvéd utcából is kifordul egy tank, és egyenesen a színház felé tart, éppen a csövébe látok. Rohanás! Be a Vígszínház utcába! A fal mellett lapulva szaladok a Pannónia utcán keresztül. A Phönix-ház sarkán végre megállok, levegő után kapkodva támaszkodom a falnak. Mi volt ez? Mit akartak a fiúk, és hova lőttek az oroszok? Nem értek az egészből semmit.

Fel Apához. Apa nyugtalan, nem tetszik neki az egész. Nem sok jót vár a Nagy Imre-kormánytól sem. Rövidesen otthagynom őt, és átmegegyek Anyáékhoz. Arrafelé nyugalom van, egy orosz páncélautó megy a Sziget utcán a Duna felé, aztán visszafordul, és lassan a Váci út felé tart. Anyáék jól vannak, csak ma délelőtt a rádióból tudták meg az eseményeket. Vili bácsi kötényben takarít, ő mondja, hogy közben a rádió bemondta, Nagy Imre nemsokára beszélni fog.

Szózatot intéz a nemzethez, mondja Anya idézőjelben, szkeptikusan, mint akit már semmiféle esemény nem tud kihozni a sodrából. Ő már nem hisz a beszédeknek, még kevésbé a szózatoknak. Ő csak a kis háztartása és kétszoba-hallos lakása realitásaiban hisz. Most is dolgoznak, varrnak, főznek, takarítanak, mert munkából kell élni, mert abból lesz kifizetve a házbér és a villany, s nem a szózatokból és zászlós felvonulásokból. Egy kissé el is szégyellem magam izgatottságomért. Besüppedek a karosszékbe, és tűröm, hogy Anya ölembe hozza a kávé. Mehet Rákosi, jöhet Nagy Imre, neki csak az a fontos, hogy nála vagyok, és hogy éhes vagyok-e. [...]

Az utcán már teljes nyugalom, békésen sétálnak az emberek. A körúton körülállják a tankokat, a vasszőrnyetegek fedője már nyitva, a katonák a nyílásban állva nézelődnek, beszédbe elegyednek a sétálókkal. Egy fiatalember fölmászik a tank tetejére, vitatkozik a ruszkiival, magyarázza neki, hogy „revolúció” meg hogy ő nem „fasiszt”. A hídon ott állnak még a tankok, de már mind nyitott tetővel, úgy látom, baj nélkül át lehet menni Budára.

Felmegegyek Katiért. Ott találom Hollós Jánost, holtfáradtan, remegve üldögél a sarokban. Hollós János tizenhat éves fiú, tegnap belekeveredett a tüntetésbe, azóta az utcán csavarog, nem ment még haza. Az éjszakát egy villamosban töltötte a Kálvin téren, az anyja nem tud róla semmit. Megszidjuk a fiút, vállát vonogatja, néz maga elé. Nem érez megbánást, a fáradtságtól beszélni sem tud. Telefonálunk Hollósnénak, zokogás, hisztérikus jelenet, János nem akar a telefonhoz jönni. Megígérjük, hogy hazakísérjük a Zsigmond utcába. [...] Három óra tájban indulunk el hármasban Hollós Jánossal a Margit hídon át hazafelé. A hídon húszméteres távolságban álldogálnak a tankok, a nyitott tetőkből egykedvűen bámulnak ki az orosz katonák. A nép szélesen hömpölyög a hídon, sötét pillantással méregeti az oroszokat, azok nem törődnek a fagyos tekintetekkel, cigarettázva néznek el a fejek fölött. Hallgatnak. A tömeg is hallgat. Félelmetes ez a hallgatás, ez a farkasszemet nézés. Az emberek sápadtak, katzenjammerosak. Látni, hogy valami nagy dorbézolás van mögöttük, és most pislogva ébrednek a komor hétköznapra. Hallgat mindenki, hallgatok én is, nem szólok Katihoz egész úton. Súlyos, fenyegető, nyomasztó a csend.

És annál nyomasztóbb, annál félelmetesebb, mert közben körülöttünk csodásan napfényes, forró a délután. Míg a Margit hídon baktatunk, a Duna-kanyar, a Mátyás-

templom, az egész táj kéjesen hever az utolsó boldog, őszi napfényben. Súlytalan, opálos a levegő, kialvatlan szemem káprázik a látomásban. A Kossuth híd rácsa még élesen válik el a víztől, a Lánchíd csak finom, kék vonal, de a Gellérthegyet már alig lehet kivenni a tündöklő pára mögött.

Fáradt és lázas gondolatok zsonganak a fejemben. Mire volt jó ez az egész? Ki ez a Nagy Imre, és mit akar? Egy héttel ezelőtt láttam őt a Bernáth-kiállításon. Egyméternyire álltam tőle, akkor nem gondoltam volna ezt. Arra gondolok, hogy Nagy Imre biztosan fel fogja építtetni a Várat és az Erzsébet hidat, amelyet ez a gazember Rákosi elhanyagolt. És most már biztosan lehet majd útlevelet kapni, és elutazhatom Párizsba. Párizs... Párizsban óriási karriert fogok csinálni, meg fogom zabálni Párizst! [...]

A tömeg hallgat. Hangtalanul oson a tankok közt Buda felé. A katonák is hallgatnak a magasban, tatár arcukra rejtélyes álarc borul. [...] Megborzongok, fázom. Nincs olyan meleg, október van, csalóka a napfény. [...]

Október 25., csütörtök este

[...] Ma reggel – fáradt, fátyolos októberi reggel – megindult a hatos. Csörömpölve húzott végig a Margit körúton, az ablakunk alatt. Erre ébredtem. Álmosan bámultam ki az ablakon. A Széna tér hétköznapi képet mutatott, jártak az autóbuszok, az ötös megérkezett a Városmajor felől, a tizennyolcas villamos a Vérmező irányából, az emberek tülekednek, sorba állnak, mint rendesen.

Kilenc óra tájban feljön Breznay, nem tudja, mi van velünk, lejt a hegyről bevásárolni, mert nincs otthon ennivaló. Mi is elindulunk vele együtt a Fény utcai piacra. [...] A piacon egy csomó ismerőssel találkozunk, a tegnapi eseményekről nemigen beszél senki, mindenkit az élelmiszer-beszerezés érdekel. Kisebb sorbaállások, de végül is mindent lehet kapni.

Tizenegy felé elterjed a piacon, hogy Pesten ma délelőtt újabb tüntetések voltak. Egy zöld kötött sapkás, biciklis fiú meséli lelkendezve, hogy „állati tömeget” látott a Parlament felé özönlenni. De a Parlament környéke „meg van rakva” T 34-esekkel, ezért jobbnak látta kereket oldani. Egy bajuszos, idősebb férfi igazolja a fiút, ő is onnan érkezett.

[...] Valóban, közben a rádió is megerősítette a tüntetések hírért, sőt, „zavargásokról és lövöldözésről” beszélt. Ezt nem hittem volna! A T 34-esek orra előtt? Úgy látszik, a nép nem képes lenyelni Gerő Ernőt. De hiszen akkor folytatódik a dolog! Felajzva indulunk haza. Én ugyan Pest felé igyekeznék inkább, de Kati hallani sem akar róla, sőt, még azt sem engedi, hogy a Széna téren át menjünk haza, mert „ott nagy a tömeg”. „Már mondtam, hogy nem lesznek hősi halott!” Ezért a Marcibányi tér irányában, kerülővel indulunk visszafelé. [...]

Közben a villamosforgalom megállt, a Széna tér megint nyüzsg az emberektől, vitatkozó csoportok mindenütt, a Ganz-gyár iparitanuló-otthona előtt különösen nagy a sürgés-forgás.

Ebéd, semmi étvágyam. Telefon Apának – nincs otthon. Hol az ördögbe csavarog ilyenkor? Anny átrohan: Gerőt leváltották! Csapom le a villát, szaladok át hozzájuk. De nem hiszem el, csak akkor, mikor már körülálljuk a rádiót, és megszólal Kádár János. Ő az új párttitkár. Nyugodt, palócos kiejtésű beszéd. Végre! Kimondhatatlan megkönnyebbülés fog el. Az utolsó pillanatban! Talán most már vége lesz a kétnapos vérontásnak. Kádár is erről beszél. Kéri, hogy a nép vonja meg támogatását a rend megbontóitól, és „bízzon abban, hogy javaslataikat a párt vezetősége az egész nép érdekeivel összhangban megvizsgálja és meg fogja oldani”. [...]

A Mártírok útja ablakaiban egymás után piros-fehér-zöld zászlók, szalagok jelennek meg. Lent az utcán hatalmas spontán tüntetés, Kossuth-címer, egy teherautóból újságokat szórnak a tömeg közé. Később valaki fölhoz egy példányt, a Magyar Nemzet rendkívüli kiadása, csak egy oldal az egész, óriási betűkkel: Gerő Ernőt felmentették. Alatta az MDP–KV–PB közleménye: „Az ülés még tart. Utána Nagy Imre és Kádár János rádióbeszédet fog tartani. Hát ezen már túl vagyunk. A lap alján rövid vezércikk: „Lobogjatok, magyar zászlók!” – nincs türelmem végigolvasni. Híres vezércikkország vagyunk... de most az egyszer legyünk elnézőek, most az egyszer a büdös életben, mondom, talán sikerül! Szól a Rákóczi-induló, lelkesedjünk nyugodtan. Lám, a cinikus Anny is meghatódott, még könnyeket is törölget a szeméből. Kati pedig, honnan, honnan nem, óriási piros-fehér-zöld szalagot kerített, s azt kötözi csokorba az erkélyrácsra. Odaát, a szemközti ház ablakában Oelmacher Anna áll, s éppen idenéz. Intek neki, vissza. Vajon mit gondolhat? Oelmacher Anna az egyetlen őszinte kommunista, akit ismerek. Ja igen, és Dávid Liesl. És Kenedy Katalin. Na de aztán kész, és ez a három is nő. Ami nagyon sajtóságos. De nincs most idő ezen elmélkedni, mert beront Lengyel Bandi, lerogy egy székre, és lihegve, magánkívül meséli:

– Ott voltam délelőtt a parlamenti sortűznél! Hajszál híján menekültem meg, gye-rekek, hajszál híján! Otthagyhattam volna a fogamat!

– Mi történt? Végre egy szemtanútól...

– Mi történt! Az történt, öregem, hogy én marha, reggel a rádió felhívására bementem dolgozni. A rádió közölte, hogy teljes a rend, mindenki vegye fel a munkát. Baj nélkül be is jutottam – egy kis tülekedés volt azért a villamoson –, munkáról szó sem volt, az egész Állami Gazdaságok Minisztériuma az elmúlt napok eseményeit tárgyalta ki. Na és aztán úgy tíz óra tájban a Parlament felől nagy zaj, tüntetés hallatszik – hát ki-megyünk mindnyájan megnézni, miről van szó. Odakint „vesszen Gerő” meg „nem vagyunk csöcselék”, „nem vagyunk fasiszták”, „hazudik a rádió, nem vagyunk ellenforradalmárok” satöbbi. És egyre több és több ember özönlik a térre a környező házakból.

Egyszer csak szovjet harckocsioszlop jelenik meg örült dübörgéssel a Duna-part felől, ám egy-két vakmerő fiatalember fölugrált, öregem, a tankokra, kinyitatták a tetőket, és beszédbe elegyedtek a ruszkikkal. A tankok megálltak, megmagyaráztuk nekik, hogy nem vagyunk fasiszták, magyar hazafiak vagyunk. Hát, öregem, a ruszkiak mind kinyitották a tetőket, és úgy beszélgettek velünk, röhögve. Ilyen nagy szovjet–magyar barátság soha a büdös életben nem volt, a tüntetők feltűzték a zászlókat a T 34-esekre, ráültek a tank tetejére, és úgy dübörögtek a téren körbe-körbe! A tömeg diadalordítások közepette éltette az oroszokat, és szidta Gerőt, mint a bokrot.

Amikor a tetőfokára ért a hangulat, a Kúria tetejéről gépfegyver-kelepelés hallatszott. Rögtön utána a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről is. Mindenkinek földre gyökerezett a lába, aztán ész nélkül futásnak eredtünk. Hullottak az emberek, mint a legyek! Közvetlenül mellettem esett össze egy fiatal gyerek. És kelepelés tart tovább, öregem, a ruszkiak is rémülten húzzák be a tankfedőket, Katona Zoli barátom csak úgy menekült meg, hogy egy orosz tiszt behúzza maga mellé a tankba. Az egyik tank vissza is tüzelt, fel a tetőre.

– És kik voltak ott?

– Kik! Hát az ávósok! Ki másnak lett volna módja gépfegyverfészkeket berendezni a Párttörténeti Intézet és a minisztérium tetején? Ki mást engedtek volna fel? Ott csak párthatóságok vannak. Hasra vágódtam, aztán kúszva egy lámpaoszlopig jutottam. Itt már egy kicsit nyugodtabban lélegeztem. Hát öregem, ne lásd, hogy ott mi volt! Gye-

rekek, asszonyok feküdtek körös-körül, minden csupa vér. És a géppisztolyok szóltak tovább. Ha valaki megmoccant, rálöttek. A Nádor utcai pártház tetejéről a Földművelésügyi Minisztérium árkádjai alá lőttek be. Ott rengeteg halott volt. A kapukat bezárták, az emberek a minisztérium ablakain próbáltak bemászni, de közben lelőtték őket. Később megtudtuk, hogy egy Rostás nevű pacák záratta be a kapukat, ezt aztán délfele a tömeg agyon akarta verni, nem tudom, sikerült-e. Remélem.

Aztán amikor a tér másik végén pattogtak a golyók, berohantam a Kúria épületébe. Oda nem tudtak fönről belőni. Itt bent kommunisták voltak ugyan, elvtársnak szólítottak bennünket, de rendesek voltak, beengedtek a kapu alá. Ott álltam vagy egy óra hosszat, borzalmas volt. Soha nem felejttem el. Egy tíz év körüli gyerek például föltápáskodott a tér közepén, és egy fehér, véres zsebkendőt lobogtatva el akart sántikálni – alig tett pár lépést, belelőttek egy sorozatot. Ott esett össze, rögtön vége volt. Mikor ezt észrevették, legtöbben halottnak tettették magukat, úgy feküdt egy óra hosszat mindenki, mozdulatlanul. Nem lehetett tudni, ki él, ki halott.

Én az Alkotmány utcai kapun keresztül visszalopakodtam a minisztériumba, ez már fél tizenkettő körül lehetett, képzelheted, milyen állapotban voltam. Később láttam, hogy mentőautók jönnek, hordágyakat cipelnek a tér felé.

Négy óra tájban feljönnek Breznayék. Mari kezében filmgép, lázas, izgatott. Nincs-e filmem, az övé elfogyott. Nem, nekem sincs, nem számítottam az eseményekre. De azért lemegyünk velük a Széna térre körülnézni. Házunk előtt ballonkabátos fiatalemberek, vállukon puskával, spárgán lógó géppisztollyal. Kik ezek? Autókat állítanak meg, igazoltatnak, barikádokat állítanak, gázcsöveket fektetnek az úton keresztbe, és csak egy kocsinak való rést hagynak szabadon. Itt állnak lesben, itt fülelik le a gyanútlan autókat. Nem tudok rájönni, milyen rendszer szerint dolgoznak, egyes kocsikat átengednek, másokat visszaküldenek. Nem szívesen látom az egész dolgot, szeretném, ha végre konszolidálódna a helyzet a Nagy Imre–Kádár János-vonal alapján. De a gyerekeknek persze tetszik a géppisztolyosdi. Megrökönyödve látom, hogy Breznaynak is tetszik. Addig kell ütni a vasat, amíg meleg, mondja. Én megjegyzem, azt tartom a legfontosabbnak, hogy a rend helyreálljon. Nana, mondja. Nem kérem, hogy fejtse ki, mit akar ezzel mondani. Hallgatunk, elég feszülten érünk a Bem József utcához.

Itt váratlanul szembetalálkozunk Ék Sándorral. A péktől jön, ölében egy halom pecrec. Egyikünk se találja meg a kellő hangot, néhány kínos pillanat... Talán a legjobb volna továbbmennni egy biccentés után, de most már nem lehet, mind a ötven megállunk. Tulajdonképpen nagyon is érdekel a véleménye. És nyilván őt is a miénk, mert ajánlkozik, hogy elkísér egy darabon. Lemegyünk egészen a Duna-partig. Ék szidja Gerőt és az egész rákosista vezetőséget: „Ez az ember teljesen elszakadt a tömegektől, ezt az embert teljesen elvakította a hatalom!” Közben eszembe jutnak Ék festményei, Rákosi-arc képe, Rákosi a salgótarjáni fronton, a Lenin–Sztálin–Rákosi-litográfiák, melyekért legalább százezer forint ütötte a markát.

– Mi is hibásak voltunk – vetem közbe tapintatosan.

– Te nem tudod, hogy én mit harcoltam az elmúlt években ezek ellen! – mondja. Kínos hallgatás. A túlsó part felől távoli moraj száll át a vízen. Már erősen alkonyodik, alig lehet kivenni a tejes párába burkolt pesti partot. A Belügyminisztérium felől jövő morgás néha ütemes szavalókórossá válik: „Vesszen Piros, vesszen Piros...!” Még mindig nincs vége tehát... – Ne higgyétek – mondja Ék –, hogy ez konszolidálódni fog a Nagy Imre–Kádár-beszéd alapján!

– Nem is! – mondja Breznay nevetve.
 – És te ennek örülsz?
 – Ez a nép követelése, öregem.
 – Igen? Akkor vedd tudomásul, hogy te nem tudod, minek örülsz! Énnekem már vannak tapasztalataim '19-ből, pontosan így kezdődött. Kádár és Nagy Imre faltörő kos, öregem. Utána jönnek Peydelék, és utána jön Horthy a fehér lovon.

Breznay nevet. – Ki akarja Horthyt a fehér lovon? Te is beveszed ezt a mesét? – Ék gesztikulál: – Ez történelmi logika!

– Történelmi logika, frászt! Csupa kommunista tüntetett az utcákon! A ti fiaitok harcolnak a géppisztolyokkal, a ti nevelésetek! Ezek akarják Horthyt?, ugyan, kérlek! Ez ürügy, hogy befeketítsétek a forradalmat.

– Nem az a lényeg, hogy a tüntetők maguk mit hisznek, hanem az, hogy ez kinek az érdeke, és mi a végső következménye. Azt is mondhatnám, hogy ki pénzeli. Ha nem sikerül Kádáréknak a dolog, figyelmeztetlek, hogy mi hárman, ahogy itt állunk, elbújhatunk az erdőben. Azt hiszed, számít az, hogy te nem voltál párttag? Hogy magadban azt hitted, ellenállsz a pártnak? Festettél, kiállítottál, díjakat kaptál ezekben az években, ez untilg elég lesz. Egymás mellett fogunk lógni a fán.

– Ki pénzeli? Nem pénzeli ezt senki, nyugodj meg, Sándorkám! Rémeiket látsz. Egyébként nálunk elbújhatsz, ha keresnek, megnyugtatlak.

– Köszönöm, nagyon kedves vagy, de már többen felajánlották. Nem mondom, hogy barátságból, hanem mert arra spekulálnak, ez még egyszer jó pont lehet. Nem olyan lelkes hazafi mindenki, ahogy te hiszed. [...]

1956. október 26., péntek

Reggel a rádió fölolvassa a Szabad Nép vezércikkét, „egy a párttól és a néptől idegen klikk gonoszsága és vaksága” okozta a három napig tartó vérontást. Most már azonban rend kell, nyugalom kell. Mert amnesztia kell, munka kell, békés újjáépítés kell.

De nincs rend és nyugalom, mert a tegnapi géppisztolyos fiúk reggelre komoly barikádokat emeltek a Széna téren. Villamos, autóbusz nem jár. Lemegek körülnézni. A fiúk egy hordóból borospalackokat töltenek meg valami folyadékkal. Kérdésemre elmondják, hogy ez a Molotov-koktél, benzinnel kell megtölteni a palackot, majd a közeledő tank alá hajtítani, és a kiömlő benzinbe belelőni. Még hatásosabb előre odafektetni a jól bedugaszolt palackot az úttestre, és a zárt palackba belelőni, akkor a benzin felrobban. Hatásosabb, mint a kézigránát.

A sarkon találkozom Petri Laci bácsival. Sápadt, ideges, egyáltalán nem örül a dolgoknak. Azt hittem, lelkesen fogja üdvözölni a forradalmat, hiszen opposzióban van évek óta. Különös, hogy az öregek, Apa, Vili bácsi és most, íme, Petri is, milyen szkeptikusak az egész ügygel szemben. Elkísérem egy darabon, a Zárda utcánál járhatunk, mikor egyszerre irtózatossá válnak a Mártírok útjáról, körülbelül a mi házuk irányából. Ugyanakkor tankdübörgést is hallunk, a közelünkben csapják le a ház vakolatát a repeszdarabok. Felmenekülünk a Rózsadombra, s onnan nagy kerülővel jutunk Petri lakásához az Aranka utcába. Innen hívom fel Katit, aki zokog, jól van, édesem, jövök már. Ne csacsiskodj, mondom, '44-ben is megmaradtunk, hát nem tudod, hogy engem nem érhet semmi baj?

Hazaérkezem, a lakók rémülten álldogálnak a ház előtt. A tankok itt vonulnak el a sarkon, s jobbra-balra, vaktában lövöldöznek tornyaikból. Két találatot kapott a ház! A homlokzat ablaküvegei betörték, az utcán bokáig ér az üvegcsérep. A mi lakásunk-

ban szerencsére semmi kár nincs, odáig már nem hatolt fel a légnyomás. De Lengyelék erkélye leszakadt, odáig lőtt fel az ágyú, ki tudja, miért. A harmadik emelet táján is egy embernyi lyuk a falban. Hova lőttek ezek? Minek? Mit akartak ott?

Három óra felé a rádió bemondja, hogy Nagy Imre elnökletével új kormány alakult, aki tízig leteszi a fegyvert, amnesztiát kap. De ez a Széna téri srácokat nem érdekli. Két nagy tehervagont elgurítottak a Déliből, és keresztbe fordították a Széna téren. Négy óra tájban egy benzines palackot dobnak egy T 34-es elé, az ijedtében forgatni kezdi a kupoláját, és irtózatos tüzet nyit mindenfelé. A Széna téri házak füstölögnek. Breznayval hason fekvé figyeljük a nyitott erkélyajtón keresztül. Mire a füstfelhő eloszlik, előtűnik a tanulóothon oldalfala, félig leomolva, a leszakadt háztetőből kiállnak a gerendák. Szemközt, a vasúzet fölött is kétméteres lyukak. A tank hátrálva, dübörögve vonul vissza a Vérmező felé. [...]

Szombat reggel

A kormány kijárási tilalmat rendelt el, csak délelőtt tízig szabad az utcán tartózkodni, és csak egyszerre három embernek. Ennek dacára persze az utca hemzseg az emberektől. [...]

A barikádokon nagy az élet. A srácok, kik tegnap még csak néhány spárgán lógó puskát birtokoltak, egész fegyverraktárra tettek szert. Géppisztolyokkal, kézigránáttal felszerelve sétálnak az erődítmény előtt. Két felfordított személyvagon fekszik keresztben a Margit körúton. Kik ezek a fiúk? A Kisrókus utca sarkáról, elképedve látom, egy teherautónyi géppisztolyos katonát lefegyvereznek. Két percig sem tart az egész! A fegyvereket behordják a raktárba, a katonák pedig tanácstalanul, fegyvertelenül kullognak visszafelé. Az ügy egyre szervezettebb formát kezd ölteni. A lakosság nyíltan támogatja őket, a környező házakból láncszerűen élelmiszersomagokat küldenek a fiúknak, és hosszú füttyjelekkel figyelmeztetik őket, ha orosz tank közeledik. Ilyenkor nyomtalanul eltűnnek a kapuk alatt. A tank tanácstalanul morog az akadály előtt, körülkémlél, de egy élő emberfiát nem lát. Lassan visszafordul, és elmegy. A fiúk újra előbújnak. Egyik tank a Vérmező felől jövet nekimegy a felfordított vagonnak, és elsodorja az útból. Recsegve-ropogva hullik darabokra az egész. A T 34-es a levegőbe lő, erre a Vérmezőről újabb hat harckocsi érkezik, és a szabaddá tett úton eldübörögnek a Margit híd felé. A fiúk előrohannak, és egy dömperral – honnan a fenéből szedték? – helyrevonszolják a szétronszolt akadályt. Újabb figyelmeztető füttyök a Vérmező felől, újabb tank érkezik. Jön, elmegy – a fiúk vissza. De mi az értelme, a célja az egésznek? Ki ellen megy? Nagy Imre ellen? Kádár ellen? Aki maga is Rákosi börtönében ült évekig?

Azt hiszem, a fiúkat a hecc izgatja az egészben. A lakosság támogatásában is van valami diákos, csínytevészertű. Egy komoly, ötvenéves ősz úr két ujját szájába véve akkora füttyöket ereget a barikád felé, mint Csónakos a Pál utcai fiúkban. Vidám történetek keringenek a diákok hősiességéről városszerte. A Rákóczi úton egy egész tankhadosztályt fordítottak vissza palacsintasütőkkel – keresztbe fektették őket az útra, mintha aknák volnának, a tankok két teljes napig tétlenül vesztegeltek az Akácfa utca sarkán, s végül szégyenszemre visszafordultak. Az Ostrom utcát kenőszappannal mázolták be a fiúk, hogy a tankok visszacsússzanak, máshol meg láthatatlan drótszálon rángatott kirkatbábukkal riasztották el a buta törököt. [...]

Vacsora után átjönnek a szomszédaink, hogy eltereljem a figyelmet, filmvetítést rendezünk az udvari szobában, gondos elsötétítés mellett. A bécsi filmet vetítem, amelyet az augusztusi bécsi hajóút során vettem föl. Istenem, augusztus! Mintha ezer évvel ez-

előtt lett volna...! Úgy merül fel a vetítővászon a tiszta, nyugodt bécsi utca, mint egy régi-régi, elfelejtett álom. A képen a Ring, a Stephansdom, egy öreg fiáker baktat, rajta boldog, nevető turistákkal, szerelmespárok, babakocsit toló fiatal mama, neonfények – s közben itt, a valóságban a Széna tér felől tompa dörrenések festik alá a képet.

Milyen boldogság volt ez az út, micsoda izgalom! Sárospatakról utaztunk fel Petri Laci bácsival Pestre, éppen csak elértük a hajó indulását. Az utolsó percre nem is hittem, hogy tényleg kimehetünk, még akkor sem, amikor a hajó elindult velünk a Lánc-híd alatt. És másnap a megérkezés! Mindenki a korlátnál tolongott, hogy megpillantssa az első bécsi dokkokat. A tízesztendős elzárttság után beteges vággyal vetettük bele magunkat a Nyugat gyönyöreibe. Az a háromnapos mámor! Megállás nélkül jártuk egész nap az utcákat, holtfáradtan zuhantunk le este a hajó ágyaira. Minden film, minden autókároszéria, minden kirakat elragadtatott bennünket. Cinemascope, Coca-Cola, Chrysler, Citroën... És hazatérve rémülten láttuk, hogy milyen szűk, milyen elhanyagolt, milyen piszkos Budapest...

A Széna téren komoly dörömbölés folyik. A közönség nem is nagyon győzi türelemmel, lassan mindenki leszívárog az óvóhelyre, s egyedül maradok a berregő vetítógéppel. Azért se megyek le! Pedig éjjel kétszer is felriadtunk, vad lövöldözés – egyszer a folyosóra is kirohantunk, annak vastag fala hátha megvéd a golyóktól –, hajnal felé aztán olyan lövöldözés kezdődik, hogy végleg lemondunk az alvásról. Őrült tankcsikorgás a tanulóotthon irányából. Lassan már virrad, a kék homályból öt tank bontakozik ki, a csövek sárga lángja bizarr árnyképeket lobbant fel a szobánk falán. A dörgés egy pillanattal később érkezik. Kinyitom az ablakot, hogy be ne törje a légnyomás. A tanulóotthon tetejéről apró puskavillanások válaszolnak a sárga ágyútüzekre. A fiúk puszkával visszalőnek a T 34-esekre! Mi ez? Hősiesség? Őrütség? Mit védelmeznek abban az ócska épületben? A barikádok már szétrombolva, egyetlen füstfelhő az egész tér. Egyre világosabb lesz. [...]

Lenn az utcán magyar rendfenntartó csapatok jelennek meg, és felváltják az oroszokat. Megszállják a tanulóotthont és a Ganz-gyár udvarát. Az oroszok visszabújnak tankjaikba, és lassan eldübörögnek a Vérmező felé. Kisüt a nap. A kép vidám. Szabad Népet hoznak, az Uduth gyerek meséli, hogy a srácok reggel ötkor valóban elpucoltak.

Le az utcára, Kornélékhoz. Breznay Jozsóval is találkozom. Nagy Imre új kormánya sem elégti ki. Mit akar tulajdonképpen? Talán mégiscsak Horthy Miklóst a fehér lovon? Alig várja, hogy átmehezzünk Pestre „tárgyalni a képzőművészet ügyéről”. „Már beszéltem telefonon Scholzcal, rád is számítottunk, és Kornélra is, hallatni kell a hangunkat. Nem szabad, hogy megint felülkerekedjenek a nagyfejűek. Ez a történelmi pillanat, amikor áttörhetjük a kínai falat.” Milyen kínai falat? Ja igen, a közöny és elnyomás falát. Az „elnyomott középkáderek” be kell hogy törjenek végre az érvényesülés mezejére, igen. A Pátzay–Bernáth–Szőnyi élvonal mögött már régen felsorakozott a második generáció, de a véneket nem lehet elmozdítani. Szétbogozhatatlan érdekszövetség köti össze őket össze az állami funkcionáriusokkal, az építészekkel, a pénzzel. Szövetséget kötöttek még a kommunistákkal is, inkább hagyják Ék Sándort érvényesülni, hogy Ék Sándor viszont őket támogassa. Ebbe a poshadt művészeti állóvízbe kell be-robbannia friss, üde, optimista ifjú erőinknek.

Jó, hát robbanjunk bele. Őszinte csodálattal adózom Breznay vállalkozókedvének és energiájának. De ma még ne robbanjunk bele, majd holnap. Majd hétfőn, édes Jozsóké. Morgen, morgen, nur nicht Heute. Legalább azt várjuk meg, míg a tankok elvonulnak az utcáról. Na jó, szevasz, majd fölhívlak.

Kornél egész nap otthon fekszik és alszik, kihúszom az ágyból. Egy évvel ezelőtt álmatlanság miatt kezelték az idegklinikán. Ez hiányzott a terápiájukból, éjszakai tankcsata az ablak alatt. Jutka képtelen rémhíreket mesél.

Később, este séta a Széll Kálmán téren. Csatatér, a szó szoros értelmében. Egy kilőtt tank, ferdére típort gázlámpák, újságpapírral letakart holttestek. A régi budai várfal maradványa, mely még a török ostrom emlékét őrzi, ledőlve, beomolva. [...] Széna tér, 1956. Átgázolok a téglahegyeken, kikerülök egy pufajkás orosz holttestet, a sarki telefonfülke roncsait, a földre zuhant villamosvezetéket. Ó, Riviéra, Capri, Caracas, Új-Zéland...

Délután Nagy Imre beszél a rádióban – elítéli azokat a nézeteket, hogy a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. A kormány nyomban hozzákezd a népjogos követeléseinek megvalósításához. Széles körű programot dolgozott ki, bér- és normakérdés, nyugdíj, lakáskérdés, üzemi demokrácia, tagosítás stb. Új karhatalom, az ÁVH megszüntetése. Senkinek bántódása nem eshet amiatt, hogy a fegyveres harcokban részt vett. Kossuth-címer, március 15. újra nemzeti ünnep.

Mindez nagyon biztató. Csak az nem biztató, hogy Breznaynak mindez nem elég. A beszéd után rövid és éles telefonvita a holnap tennivalókról. Nem bízik Nagy Imrében, szerinte mindez üres ígéret, addig kell ütni a vasat, amíg meleg. „Holnap útnak indulunk.”

Hát ami engem illet, nem indulok útnak. Én holtfáradt vagyok. Én holnap itthon maradok, és festeni fogok. Ki tudja, meddig tart még a szép idő, már ma is veszélyes felhők gyülekeztek... Egy teljes hetet vesztettem már eddig is. [...]

Október 29., hétfő

[...] A nap már korán reggel bosszúsággal kezdődött. Elhatároztam, hogy ma aztán már semmivel nem törődöm, ki se mozdulok egész nap, végre dolgozni fogok. Éppen ki nyomtam a festéket a palettára, és elégedetten szaglásztam a terpentinszagot, mikor beállított Breznay és Szentgyörgyi. Azonnal menjek velük, Scholznál van találkájuk a többiekkel, Balogh Andrissal, Kollerrel, s onnan megyünk tovább, a művészek memorandumát kell a kormány elé terjeszteni.

– Én már tegnap megmondtam, hogy nem megyek! Hagyjatok békében, végre dolgozni szeretnék...! – Dühös voltam. Különösen bosszantott, hogy Szentgyörgyi, aki eddig semmiféle művészetpolitikai megmozdulásban nem volt hajlandó részt venni, egyszerre ilyen aktív lett. Mindig gúnyolta Breznay közéleti harcait, és soha nem támogatt bennünket az alap vagy a minisztérium elleni megmozdulásokban. Nevetve szokott beszélni arról, hogy Breznay terrorizál engem, és kedvem ellenére magával cipel közéleti útjaira. – Kornélkám, örülök, hogy ilyen tetre kész vagy, így nekem annál kevésbé kell odamennem – mondtam.

– Most már van értelme részt venni a dolgokban – felelt Kornél. Vállat vontam, és a palettához fordultam. De Breznay kapacitálni kezdte Katit, hogy hasson rám, most mindenkinek talpon kell lennie, ne hagyja, hogy elkényelmeskedjem az életemet.

Kati váratlanul Breznay pártjára állt, és harciasan rám támadt: Mikor mindenki csatasorba áll, akkor én megfutamodom, és hagyom, hogy más kaparja ki a gesztenyét. Ez a „csatasorba áll” túlságosan sok volt, elvesztettem a fejem, és ordítani kezdtem. Valójában Kornélra és Katira haragudtam, mégis Breznayt támadtam meg: – Elég volt a terrorodból! – ordítottam, az orra előtt hadonászva, úgy, hogy meglepődve hőkölt hát-

ra. – Azt hiszed, a te időd jött el? Az én időm is eljött! Vedd tudomásul! Mi vagyok én, a rabszolgád? – Egyre jobban belelovaltam magam, Szentgyörgyi kuncogott, Kati megérezte, hogy ő a ludas, tréfával próbálta elütni a dolgot, és most már engem kezdetű védeni és mentetegetni, ideges vagyok, kimerült, nem úgy gondoltam stb. [...]

Fölmentünk Scholztékhoz, ahol már várt bennünket Koller és Balogh Andris. A fiúk nagy memorandumfogalmazásba kezdtek, hogy ezt majd a rádióban fölolvastatják. Nem sok értelmét láttam a dolognak, hiszen a Szabad Népből reggel megjelent értelmiségi memorandum majdnem szóról szóra ugyanezt tartalmazta. Idegen csapatok kivonása, külkereskedelmi szerződések nyilvánossága, uránérc és bauxit, normarendezések rendezése, az alacsony bérek és nyugdíjak fölemelése, beszolgáltatás eltörlése, titkos választások a pártban stb. Balogh Andris nevetve idézte a régi jelszót: „Földet vissza nem adunk!” Nem adunk? Miért nem? Adunk! Nem, nem adunk! Jól van, akkor nem adunk! Mindnyájan neveltünk. [...] A memorandum fölhívja a felkelőket és a Petőfi-kör tagjait, a munkásifjúságot, hogy csatlakozzanak a nemzetőrséghez, és biztosítsák az országban a nyugalmat. „Reméljük, hogy további követeléseinket már békés úton vívhatjuk ki a kormánnyal egyetértésben. Mindennemű – akár sztálinista, akár ellenforradalmi restaurációs – kísérletet visszaverünk. A memorandumot Járdányi és Szervánszky, Boldizsár Iván, Haraszi Sándor, Major Máté stb. írták alá. A képzőművészek részéről Bencze László és Somogyi József.

Breznayék azonban elégedetlenek voltak, be akartak menni a rádióhoz, hogy saját fogalmazványukat is átadják. Koller különösen hangos volt és követelődző. (Tulajdonképpen nem is tudom, hogy került oda Koller, mi hívtuk, vagy ő hívott minket? Úgy látszott, ő a mozgalom szervezőereje.) A fiúk fölszedelőzködtek, és elindultak, én azal szakadtam el tőlük, hogy majd később csatlakozom. Úgy beszéltek meg, hogy majd úgy két óra tájban találkozunk az Írószövetségben, ahol délután tanácskozás lesz a különféle művészeti csoportok képviselői között.

Ekkor már lassan esni kezdett az eső. Felszaladtam Anyához, ott bekaptam valamit, majd ki a fiúk után a Gorkij fasorba. Ott azonban semmiről se tudtak, néhány ismeretlen ember lézengett bent csupán – a környék, a Gorkij fasor pedig megrakva szovjet tankokkal. A legénység békésen cigarettázott a harckocsik mellett, de amikor túlságosan közel kerültem az egyikhez, mérgesen rám mordult, és intett, hogy menjek vissza az út közepére. Hol lehetnek a fiúk? Megnézem, hátha bementek Imre Pistáékhoz.

Nem voltak ott. Éva fogadott lelkendezve, nyakamba borult, és összevissza csókolt. Hogy vagyunk, élünk-e, hát mit szólok az eseményekhez. Tapintatosan érdeklődtem, nem kellemetlen-e Pistának, hogy „túlságosan exponálta magát a múlt rendszerben”, de megnyugtat, hogy szó sincs róla, hiszen mindenki tudja, hogy Pista politikai tisztí egyenruhája alatt igaz hazafi szíve dobogott, és a párttitkárságot csak azért vállalta el, nehogy rosszabb kerüljön arra a helyre. A magyarázatot sikerül szemrebbenés nélkül végighallgatnom, miközben magamban konstátálom, hogy még mindig politikai naivista vagyok. Éva színes történeteket mesél a Sztálin-szobor ledöntésének éjszakájáról, arról, hogy ki mindenki fordult meg náluk a napokban, s hogy képzeljem, ki milyen pálfordulást tett. De azt is hozzát teszi, hogy ez most mindegy, ezzel nem szabad törődni, borítsunk fátyolt a múltra, a fő az, hogy végre minden magyar egyet akar.

Évától gyorsan elmenekülök, s az Andrassy úton igyekszem hazafelé – az út közepén baktatok egyedül, kétoldalt tankok, tíz-húsz-ötven. Kellemetlen így egyedül, csöpögő esőben, barátságatlan oroszok között. Mért ilyen kihalt ez az út? Egy lelket sem látok, valami történt? Ismét kijárási tilalom van? Jó volna eliszkolni valamelyik mel-

lékutcán, de a ruszlik nem engednek le az útról. Csak a Köröndnél tudok jobbra letérni, s aztán a Szinyei Merse utcán egéruat nyerek. Hát amíg az oroszok itt állnak tankjaikkal, addig kár sokat tárgyalni, gyerekek. Addig az egész csak levegőbe való dumma. Marhaság, várjuk meg előbb, hogy kivonulnak-e, aztán majd lehet memorandumokat fogalmazni.

Egy pillanatra még felugrom Aratóékhoz, ott semmi újság. Pista nyugtalan, mert valahol antiszemita kijelentéseket hallott. Ágnes tiltakozik, én magam sem hallottam ilyesmit hat nap alatt, még a „zsidó” szót sem. Őszintén szólva csodálkoztam is, hisz nálunk minden megmozdulás zsidózással szokott járni. S most nem is volna alaptalan: a prominens sztálinisták, Rákosi, Gerő, Farkas, Révai – zsidók. A rendszer támaszai között sok volt az ún. zsidó intellektuel, akik még a fasiszta idők zsidóüldözései miatt csapódtak a kommunistákhoz. Ezek a két rossz közül a kevésbé rosszat választották, s azért támogatták a pártot, mert azt tartották, hogy a kommunizmus bukásával ismét a fasizmus támadna föl Magyarországon. Persze a Rákosi-klikk ellenzékében is voltak zsidók, például maga Lukács György, a Petőfi-kör vezérei között pedig éppenséggel sokan, Háy Gyula, Déry Tibor, Aczél Tamás stb. Különben Sztálin utolsó éveinek rémtettei, a zsidó orvosok pere, „a cionizmus” elleni kirohanások a párthű zsidókat is alaposan meghökkentették. Így az október 23-i felkelésben már egyforma lelkesedéssel vettek részt zsidók és nem zsidók.

Ebből a szempontból például tipikusnak lehet tekinteni Havas Pali esetét. Polgári szülők, nácizmus, munkaszolgálat, deportálás, apja koncentrációs táborban elpusztul. Ő maga hazajön, lelki megrázkódtatás, párttag lesz. Harcos, lelkes első évek, pártmunka, ennek révén állás, pozíció. Családalapítás. A kommunizmus ígéretei és a valóság között az ötvenes években kialakuló ellentét. Rajk-pör, koreai háború. A kételyek lassan kezdenek fölmerülni, de az önámítás – egzisztenciális okok által támogatva – még legyőzi a kételyeket. A tények azonban nem hagyják magukat. Kitelepítés, koncentrációs táborok. Végül meghasonlás, álarc, kétféle viselkedés, kétféle erkölcs, közélet, magánélet kettéhasadása. Erősbödő lázadó gondolatok, október 23-án végre kitörő lelkes helyeslés.

Megnyugtatom Pistát. Zsidózásról két napja hallottam először beszélni, de egy zsidótól, s hajlandó vagyok félelemnek és túlzott érzékenységnek minősíteni. Ezek a hírek, úgy gondolom, az Újlipótvároshól kelnek szárnyra. Én magam sem Pesten, sem Budán saját fülemmel senkit zsidózni nem hallottam. (Pista egyébként fest, mégpedig nagyon jól, kellemes csendéleteket hegedűvel, afféle poszt-bernáthos stílusban. Én magam most szabadulgatnék meg a Bernáth-szellemtől, így hát malíciával bírálgom „finom” szürkéit.)

Végre alkonyat felé hazakerülök. Az egész szomszédság nálunk húzódik meg, heves politikai vita, rémhírek. Telefonon keresem Breznayékat. Persze nem hiszik el, hogy utánuk mentem, meg vannak győződve, hogy meglógtam. Különben semmi lényegeset nem intéztek, a legérdekesebb az volt, hogy Bernáthot is meglátogatták. Lakása találatot kapott. Az öreg elkeseredve ült egy kis szobában a sötétben. Semmiféle akcióba nem lehet bevonni.

Esti telefonok. Falus Karcsi humoros beszámolója házuk lakóinak pálfordulásáról. Egyébként már unja az egészet. A forradalmárok, akik a Corvin közt napokon át megszállva tartották, egyik percről a másikra nemzetőrök lettek, s most ugyanazzal a puskával ugyanazon a vállon ők a rendfenntartó közegek. Karcsi délután fölpofozott egy tizenéves nemzetőrt, és húsz kézigránátot vett el tőle. „Úgy hajigálták egymás-

nak a kézigránátokat, mint a teniszlabdát.” [...] Gábor Klári: Képzelmem el, Gábor Pali október 23-án délután elutazott Budapestről Párizsba, mit sem sejtve, s csak ott kinn tudta meg, hogy itthon mi történt, most kétségbeesetten telefonálgat, hogy mit tegyen, hazajöjjön, vagy maradjon-e kinn egyelőre. – Maradjon kint! – mondom. Gömöri Klári: Bandi kint van Varsóban, maradjon-e kint, vagy jöjjön haza. Jöjjön haza. [...]

Október 30., kedd

Késő éjszaka van. Ó, tegnapi naivitásom, tegnapi, történelem előtti idők...! Igen, azt hittem, hogy ma festeni fogok. Fel is tápázkodtam, és el is kezdtem kinyomkodni a festékeket, mikor megszólalt a rádió. Nagy Imre: Megszűnik az egypártrendszer, koalíciós pártok alakulnak, szabad választásokat tartunk.

Micsoda? Szegény bányászkep, Isten áldjon, ma sincs festészet. Kati kirohan, Anny berohan, cigaretta, rádió, leülök. Csodálkozom, vagy csak csodálkozó arcot vágok. Később Katira nézek, és ugyanazt az arckifejezést látom rajta. Ekkor elnevetjük magunkat. Hirtelen jókedvem lesz, végigröhögjük az egész Nagy Imre-beszédet. [...] Örüljek? Inkább félelmet érzek. Azt hiszem, ezzel a többpártrendszerrel elrontotta Nagy Imre a dolgot. Ebbe nem egyezhetnek bele az oroszok. Ezek után nem fognak kivonulni.

Telefonok özöne. Apa átjön, de csak rövid ideig marad, türelmetlen, hamarosan elmegy. Én is lemegyek az utcára, csavargok a Margit körúton. Szovjet tankok és páncélcsovcik tömege, összetorlódva vonulnak a Széna tér irányába. Mégis elhagyják Budapestet? Ki tudja az oroszok fejét követni? A Magyar–Szovjet Társaság helyisége előtt három-négy diágyerek áll egy máglya körül. Könyveket dobálnak a tűzbe. Körös-körül sáros lapok, Sztálin arcképe, MSZT-tagkönyvek.

Mégis elhagyják Budapestet! Janza honvédelmi miniszter rádióbeszéde a szovjet csapatok felváltásának részleteiről. [...]

A Kossuth rádió Szabad Kossuth Rádió néven jelentkezik. „Hazudtunk éjjel, hazudtunk nappal, hazudtunk minden hullámhosszon.” [...] Londonban Cs. Szabó áradozik a magyar csodáról. No lám, mégis csoda. [...] Párizs: A világ népei hódolattal borulnak le a kis magyar nemzet hősiessége előtt. A francia forradalom óta a legnagyobb politikai esemény. Moszkva: az izraeli csapatösszevonások veszélyeztetik a békét.

Október 31., szerda

Persze ma sem tudtam dolgozni. Nem megy. Megbénulok a kép előtt. Értelmetlenül kavargattam a palettán fél délelőtt. Végül megszöktem a munka elől, és bementem a városba. Látni akartam az első oroszmentes napot.

Egy teherautóra kapaszkodva át a Lánchídon, át a Belvároson. A Váci utca sok üzlete kiéve, megviselt arcú emberek kerülgetik a romokat. A rombolás közel sem olyan nagyfokú, mint az 1945-ös ostrom alatt, szerencsére ezúttal könnyen rendbe hozható minden. A hidak nem sérültek meg. A magyarok Istene ezúttal talán mégis a magyarok pártján állt. Nem kell mindent előlről kezdeni. Az Astoria homlokzatán jókora lyukak, de a Kossuth Lajos utca többi háza ép, a kirakatok is elég tűrhetőek. Legtöbb helyen beszédtek az árut, ezt cédula jelzi a kirakatban. Azt jelenti, hogy nem rablás történt, vagyis hogy hazudik a csöcselékről és huligánokról szóló hír. „Ezen kirakatból az árut a házmester a lakók jelenlétében megőrzésre beszédte” – mondja a csemegebolt felirata. „Megőrizzük a forradalom tisztaságát” – ez áll egy másik kirakaton, melynek repedt üvege mögött glédában állnak a cipők. És orosz feliratok mindenütt, óriás cirkill betűk a falra mázolván, a villamosok ablaküvegére, keresztbe, az úttestre: „Oroszok,

menjetelek haza!” A Pázmány- és a Werbőczy-szobor kis kertjében, az Eskü tér grundján friss sírok, hevenyészett fakeresztek a földbe ültetve, virággal borítva. A Kossuth utcában egy felfordított, szétroncsolt villamos. A Horizont könyvesbolt még mindig ég, az utcára szórt propagandakiadványok még mindig parázslanak. Milyen kár, hogy forradalom nincs könyvégetés nélkül. Kak rizsovaty lóság – mondja egy könyv címlapja a földön. Mit kell csinálni a lóval? Soha többé nem fogom megtudni, miről szól ez a szöveg az arabs mént ábrázoló kép mögött. Ogonyok, Szovjetszkaja Kultúra, Lenin-arcképek a földön. Ezért nem kár. De a lemezekért kár, legalábbis Mozartért és Beethovenért, melyek töredékeit a lábam kikaparja a füstölgő halom alól.

– És azért nem kár, elvtárs? – mutat gúnyosan egy férfi a szemközti ház homlokzatára, mert közben hangosan beszéltem, míg a törmelékben kotorásztam –, ezért nem fáj a szíve az elvtársnak? Azt a maga szovjet barátai lötték oda, elvtárs! – mondja, s az Astoria homlokzatára mutat, amelyen öt-hat embernyi nyílás tátong. – Ott magyar emberek haltak meg, elvtárs, ártatlanul! És magának ez a rakás szar fáj? – s belerúg a hanglemmezhegybe. [...]

Végig a Rákóczi úton. A kirakatokon, az út közepén szélütötten álló villamosokon, mindenütt mésszel mázolt feliratok: „Ruszkik, haza!” Egy villamos-ablaküvegen a pesti humor így fogalmaz: „Ruszki, go home!” Kézzel frott röplapok minden házon, minden fatörzsön. [...] A Nemzetinél, a Kertész utca sarkán óriási csődület, nagy embergyűrű vesz körül valamit. A körből kalapálás zaja hallatszik, mintha üstöt, fazekat döngetnének. Főlemelt baltákat, csákányokat látok lesújtani örült csörömpöléssel. Bent, a tömeg közepén egy hatalmas, alaktalan tárgy fekszik a földön, összevissza görbült, hasadt fémtömeg, rézből, bronzból vagy ilyesmiből. Hirtelen megérezem, nem tudom, hogyan, senkit nem kérdezek, tudom magamtól: Ez a Sztálin-szobor! Ez lehetetlen... Ez a Sztálin-szobor?!

– Az vót, uram! – mondja egy bajuszos bácsi, kezében egy ötkilós bronzdarabbal. – Az vót, szegény... Most már csak levélnehezék lesz... Nagy nekem ez a darab, nem akarja megfelelni?

– De hogy az istenbe került ez ide?

– Hát kötélre vonták, aztán teherautóval idehurcolódott. Csörömpölt, kérem, a ménkű bálvány végig a körúton. Nagy nekem ez, keresek egy kisebb darabot.

Hejnye, az istenit! Azt hiszem, ez a helyes kifejezés. A büdös istenit! Nézem a ménkű bálványt, ahogy hasad, görbül a kalapácsok alatt. No, Mikus Sanyi, no, Pátzay, no, Művészeti Tanács... Na, Sztálin Jóska, az emberiség legnagyobb lángelméje!

Sokat megér az ember, csak sokáig éljen. Na, nem is kellett olyan sokáig élni. Harmincnégy éves koromra megéltém annyit, hogy a hátralevő időre untig elég lesz. Ennek a szobornak például láttam a pályázatát. Láttam a pályaműveket. Láttam gipszben, egészen kicsinyben. Láttam életnagyságban. Láttam a leleplezését. Láttam Rákosit szónokolni előtte. Láttam az emlékünnepelet Sztálin halálakor, láttam a százezres tömeget. Hallottam Gerő Ernő beszédét: „Eltávozott körünkben az emberiség legnagyobb lángelméje.” Láttam magát Sztálint üvegkoporsójában, Moszkvában, a vörös lámpafényben. S láttam Oelmacher Annát, amint látta őt. S láttam a levelezőlapot, amelyet Pestre küldött a nővérének Anna, ki látta őt, s láttam, hogy ezt írta rá: „Láttam őt!”

Milyen süket csörömpöléssel cseng ez a bronz. A friss törési felületek villognak a napfényben. Okkerbe hajló bársonyos fényük elüt a bronz megbarnult régi anyagától. [...] Az Oktogonon nagy tömeg sötétlik, be egészen az Aradi utcáig. Talán itt is valamilyen szoboremlékgyűjtés folyik?

Nem, a tömeg mély hangon morog, s az Aradi utca felé tolong, nem, itt másról van szó. És látom már, látom, sajnos, ott a sarkon, egy fán ott leng vörösen-feketén-véresen – egy ember. Akörül tolong, afelé igyekszik mindenki. Vagy csak szalmabábu? Nincs arca! Egy emberszabású valami forog lassan egy szál dróton, arc nélkül, lila ingben, tréningruhában.

De igen, mégis ember... Borzadva látom, hogy ember. Csontig lenyúzott, földagadt, fölismerhetetlenné vert arc, véres, csüngő kezek – nem megyek közelebb. Egy tábla is csüng a nyakán. Mi lehet ráírva? „Így jár minden ávós”, mondják körülöttem. Igen, most, hogy felém fordul lassú pörgésben a hulla, el tudom olvasni a vérrel mázolt szöveget.

A tömeg morog, mint a tigris, mely vért szagolt. [...] Egy nő meséli, ő látta, hogy előbb agyonverték, csak azután akasztották nyakába a hurkot és a táblát. Egy fiatalember elmondja, hogy a rádió ostrománál lőtt ez a tömegbe. Aztán amikor győzött a forradalom, egész családját kiirtotta, de önmagát már nem tudta agyonlőni, mert rátörték az ajtót. „Sok ember vére szárad a kezén.” Van, aki a nevét is tudja. Valami Kerekes vagy Szekeres. – A fenét! – mondja valaki –, Tóthnak hívták. – Mindegy már – legyint egy asszony –, fő, hogy nem gyilkol többet. [...]

Juhászék az asztal körül ülnek, és ebédelnek. A béke szigete ez a felbolydult világban, mély és kifogyhatatlan forrás... Nyugalom, lelki egyensúly, biztonság üli meg a Podmaniczky utcai lakás két szobáját. És konyháját. Mert az egésznek fénypontja a konyha, melyben Juhász mama sündörög, s ahol téli délelőttökön órákat lehet gubbasztani a hokedlin, majszolni az érdi kert termését, diót, mandulát, elfeledkezve időről, külvilágról és főleg a saját életkoromról. Ilyenkor Juhász mama beszél pergő nyelven, sajátos képzettársításokkal, főleg mirőlunk, gyerekekről beszél, rólam is, és nem tesz különbséget köztem és a kamasz között, aki húsz évvel ezelőtt ültem ugyanezen a hokedlin.

Ma az egész család az ebédlőasztalnál gyűlt össze, Károly is itthon van, Pocó is, de nem üdvözlnek a szokott vidámsággal. Megtudom, hogy Gábor megsebesült. Ma egy hete, a csütörtöki parlamenti sortűznél átlótték a combját. Mielőtt mentőautóba szállt, hazaüzent Pocónak, hogy nincs komoly baj, ne legyen nyugtalan. Persze Pocó nyugtalan, azt se tudja, melyik kórházba vitték. Én is nyugtalan vagyok, azóta hírt adhatott volna magáról. Nyugtatom őket és magamat is, túlterheltek a kórházak, fejtelenség van, nem tudott üzenni.

Politizálás. Károly figyelmeztet, hogy a dolgok már annyira fejlődtek, hogy a forradalmat inkább a jobboldaltól kell félteni, mint a sztálinistáktól. Ha a kormány nem tud gyorsan megerősödni, a legnagyobb veszély fenyeget. Az efféle Aradi utcai ügyeket a legerélyesebben le kell törni. – Valószínű, öregem – mondja –, hogy a választásokon a kommunistákra kell szavazni.

Szerintem az éppen legerősebb középpártra kell szavazni, hogy védekezzünk az állandó kormánylabilitás ellen. Juhász papa koalíciós kormányt javasol, Pista tiltakozik, heves vita alakul ki, melyet a józan anyai óvatosság hűt le. – Még itt vannak az oroszok az országban, mit jártatjátok annyit a szátokat?! Zabáljatok, addig, amíg van! Nekem ebből az egészből csak a sorbaállítás, a gond jut, hogy mit főzök a jövő héten.

Már kora délután van, Károlynak indulnia kell, még sötétedés előtt föl akar jutni a Csúcshegyre. Elkísérem egy darabon, útközben arról beszél, hogy bármiféle politikai rendszer alakuljon ki, ő meg fogja tartani függetlenségét. Semmi bosszúvágyat nem érez a tízévi hallgatás miatt – önként hallgatott. Soha nem fog hivatásos költővé válni,

verseit inkább saját költségen fogja kiadni. Később azt találgatjuk, hazajön-e Máthé, ha a helyzet lehetővé teszi. Nem valószínű, ebben állapotunk meg. Nem is fogjuk rábeszélni, majd inkább mi látogatjuk meg, vagy semleges helyen találkozhatunk. Fantasztikus terveket szövünk közös párizsi vakációról. Hisz az egész forradalom számomra legvonzóbb reménysége, hogy szabad majd utazni. Micsoda népvándorlás támad itt! Tíz-tizenöt éve egymástól elszakított barátok, rokonok rohannak egymáshoz! Párizs, Istenem...! Harmincnégy éves koromban végre megláthatom az Olympiát, végre látok egy eredeti Van Goghot, egy Degas-t... És az újakat, a ma élőket, kortársaimat, kikről semmit se tudok évek óta. Elfog a mámor, mintha csak most jutott volna el tudatomba a fölismerés, hogy győzött a forradalom. Holnap Párizsban leszek!

Táncolva megyek a komor arcú Károly mellett, szinte a levegőben járok. Egy réges-régi érzés fog el, egy bizonyos gyerekkori belső nevetés vagy inkább vihogás, a nagy örömök idejéből való – komoly arcot vágtam ilyenkor, de belülről rekeszizmaim remegése rázta a mellemet. Hirtelen tízévesnek érzem magam, Károly kelletlenül csodálkozik, mikor búcsúzóul nagyot cuppantok az arcára. [...]

Apa telefonja. Vidáman locsogok a képzőművészek holnapi forradalmi gyűléséről meg a párizsi utazásról. Félbeszakít: – Hát te nem tudsz semmiről? – Miről? – Az angolok és a franciák megtámadták Egyiptomot. – Hogyhogy? – elhül bennem a vér. – Úgy, ahogy mondom. Nem hallgattad a rádiót? – A rádióban verseket mondanak. – Nem a pesti rádiót! Az egész világ erről beszél! Már a Biztonsági Tanács is összeült, az angolok megvétőzták az amerikaiakat! Egész nap bombázzák Szuert, ma megtámadták Egyiptomot.

Nem tudok szóhoz jutni. – Mit hallgatsz? – kérdezi. – Mit mondjak? – Hát ez az, öregem! Nincs már magyar ügy! De világháború, az esetleg van. Egy biztos: az oroszok ezek után innen ki nem vonulnak az életbe' soha! [...]

1956. november 1., csütörtök

A Forradalmi Tanács megválasztása a Képzőművész Szövetségben. Odafelé menet a körúton a frissen megjelent Népszavát olvasom. [...] Az Aradi utca sarkán már nincs ott az ávós. Általában rend van az utcán. Az Oktogonon óriási halom kilótt ágyúgolyó-hüvely szépen gúlába rakva – filmhíradósok állják körül, és filmezik.

A szövetség mint a nyüzsgő méhkas. Már kint, a kapu előtt sokan tolonganak, röpcédulákat osztanak, fegyveres képzőművészeti főiskolások járnak az ajtón ki-be. Bent minden terem zsúfolt, minden teremben más-más csoport ülészik, ahány szoba, annyi bizottmány. Hangos vita, tolongás, senki se tudja, ki hív tartozik, és ki mit akar. Fent a II. emeleten a nagyteremben találok végre néhány ismerős arcot, Arató Pista, Breznay, Bálint Bandi, Szalatnyai, Ősz Dénes. Ebben a teremben is legalább három bizottság működik egymás mellett, aláírásokat gyűjtenek, kiáltványokat szerkesztenek, szavazócédulákat írnak. Bálint Bandi egy szék tetején áll, és szónokol. Nem képes azonban befejezni, egy hosszú fiatalember – rémlik, ismerem a főiskoláról – lehúzza, és a helyébe áll. Közbekiabálások: „Le vele! Le vele! Halljuk, halljuk!” Végül az ő hangja is füttykoncertbe fül. Elsőpri a helyéről, Szepi beszél. Csendre és fegyelemre inti a népet, ám hasztalan.

– Vessen Pátzay, elég volt Pátzay rémuralmából! Bernáth, Szőnyi, Pátzay, művésztünk láncai! – ordítja egy fiatalember, soha nem láttam. Általában a jelenlévők nagy részét soha nem láttam. Néhány fegyveres fiú sétál fel és alá, ezek főiskolások, de a tömeg többsége öreg néni és bácsi – talán rajztanárok –, akik nyilván egész életük balsi-

kerét akarják számon kérni ezen a délelőttön. És kitől kérhetnék számon? Bernáthtól és Pátzaytól, mert azoknak „sikerült”. Azok sokat kerestek. Még a sztálinizmus idején is, tehát sztálinisták. Persze ilyenformán akár én is sztálinista lehetnék. De Breznay és Hetey is, hiába vívják hónapok óta a legádázabb harcot a minisztérium, az alap, Berdáné és Szilárd ellen, a „tömeg” fogja őket először cserbenhagyni, a „széles rétegek”, akiknek az érdekében dolgoznak. A tömegnek Pátzay, Domanovszky és Breznay – egykutyá. Sokat keresnek, tehát sztálinisták. És így – ami a leghülyébb az egészben – mind egy kategóriába kerültek Ék Sándorral. Helyesebben: kerültünk, hisz miért lennék én kivétel?

Látom Breznay arcán a megrökönyödést. Azért jöttünk ide, hogy biztosítsuk a természetelvű középkáderek jelenlétét az új vezetőségben – részben Pátzayék és Bernáthék mögött, részben az absztraktok várható előretörése előtt. Ám erről már szó sincs, az események túljutottak ezen. Pátzay és Bernáth el vannak intézve, sztálinisták lettek, de mi is el vagyunk intézve. Nevetséges és szomorú: Ék Sándornak tulajdonképpen igaza volt egy héttel ezelőtt.

Ősz és Hetey azt javasolják, hagyjuk faképnél az egészet, de végül Somogyi Jóska közvetítésével tárgyalások indulnak meg, és Bálinték felvesznek néhányat közülünk is a listára – nem tudom pontosan, kik azok. Míg a szavazás előkészületei folynak, elcsavargok az épületben. Minden szobában más-más lista és program fogalmazódik. A vendéglőben ül Jánossy Feri, Angéla, Nuri, Orosz Gellért, és kiáltványt fogalmaznak „a Kossuth-díjak visszavonása és igazságosabb elosztása” címen. A félemeleten egy csoport józanabb hangon beszélget. Az hírlik, hogy az oroszok meggondolták magukat, nem hajlandók kivonulni, sőt, ma reggel óta mindenfelől nagy tömegben özönlenek be az országba.

Tessék, itt van. Tudtam. A бүдös Úristenit! Szuez! A rémhír gyorsan terjed el az épületben, s végül is ez bírja rá a II. emelet marakodóit, hogy sietessék a szavazást. Szepi a főszervező. Gyorsan leadom a cédulámat, és meg sem várva az eredményt, hazajövök. (Úgy hallom, Barcsay és Szentiványi jött be a legnagyobb szavazatszámmal.) Ősz Dénessel indulok hazafelé, aki dühöng, és értetlenül kapkodja a fejét, hogyan vált forradalmárból egy hét alatt sztálinistává. Én csak röhögök – azaz röhögnék, ha nem lenne a dolog életre-halálra, de legalábbis éhenhalásra. Meddig tart még a sztrájk? A legnagyobb örültség: „amíg az oroszok ki nem mennek”?! Hamarosan megszűnik a villany és a gáz! Kint az utcán is az orosz beözönlést tárgyalják az emberek. Elkéseredett hangulat.

Nyugtalan délután. Kínomban festeni próbálok, nem megy. Valóban, estefelé Nagy Imre drámai hangon bejelenti a rádióban, hogy újabb szovjet csapatok jönnek be az országba. [...]

Beállítanak Gerhardt Gabiék. Rumot iszunk, és hallgatunk.

Lengyelék. Lengyelék egy üveg konyakot hoznak. Rémtörténetekkel bősztítjük egymást, a végén már röhögünk a borzasztónál borzasztóbb históriákon.

Lengyel Jutka nyeri a versenyt 1944-es bujkálási történetével. Hónapokon át élt bezárva nagynénjével egy székesfehérvári ház padlásán egy zsák liszt és néhány sonka társaságában. A házba német tisztetekt szállásoltak be, meg se mertek moccanni. Később hallották a harci zajt, a lövöldözést, de nem voltak benne biztosak, hogy az oroszok elfoglalták-e a házat, és még hetekig nem mertek jelentkezni. Végül az oroszok felfedezték őket. Meglepetésük oly nagy volt, hogy még a megbecstelenítést is elmulasztották. (Jutka különben tizenhét éves volt akkor és csontsovány.) Sőt, egy írást is

kaptak, mellyel igazolták, hogy bujkáló üldözöttek. Ezzel jelentkezniük kell a parancsnokságon. De nem jelentkeztek, mert Jutka közben elvesztette a papírt. Ezért a nagynénitől kapott is egy hatalmas pofont. Keresték az orosz tiszteket, akik az írást kiállították, de nem találták őket, a csapattest már továbbvonult. Négy esztendővel később a papír előkerült egy régi kabátzsebből. Lefordították, a szövege így szólt: „Fasiszta, kémgyanús elemek, letartóztatandók.”

Rum. Kádár János bejelenti, hogy a Magyar Dolgozók Pártja megszűnt, és megalakul a Magyar Szocialista Munkáspárt. Az új párt szakít a Rákosi-klikk bűnös politikájával, egyetért a szovjet csapatok azonnali kivonásával.

Konyak. Indulók. Rum. Gabiék hazamennek. Később: A volt nemzeti parasztpárt Petőfi Párt néven újjáalakult, az irányítótestület tagjai – csupa író. Nem tehetek róla, röhögöm kell. Eszembe jut a Karinthy és Kosztolányi tervezte új államforma, ahol írók és költők vezetik az országot, igazoltatják és letartóztatják azokat, aki nem tudják kívülről idézni Petőfit – a rímuralom... Konyak. Na, részegek vagyunk. Gyerünk lefeledni.

Péntek, november 2.

Hozzálátok a bányászképhez. Váratlanul egészen jól megy a munka. Megfestem az egész előteret és az ég nagy részét is. Pedig a helyzet továbbra is borotvaélen táncol. Három szóbeli jegyzéket ad át Nagy Imre a szovjet nagykövetnek, mert kelet felől ismét óriási orosz haderők beözönlését jelentik. [...]

Apa délután átjön egy órára. De alig búcsúzik el, távoli lövöldözést hallani Pest felől. Mi ez? Hisz napok óta csend van. Nyugtalanul várom Apa telefonját, végre jelzi, hogy szerencsésen megérkezett. Falus is telefonál. Súlyos jel, ha már Falus Karcsi se tud új viccet. Később ismét távoli gépfegyverzaj.

Éjszaka Berényi Vera és Gyuri nálunk alszik, nem mernek este átmenni a hídon. A földre ágyazunk nekik, ideges hangulat. Végül diákos, görcsös, nagy röhögés.

Szombat, november 3.

A hangulat enyhül valamelyest, már csak azért is, mert nem lehet rosszabb. Éjszaka csend volt. [...] Kenegetem a képet. Havasék kétségbeesett látogatása. Mi van ezekkel? Nyilván ők is sztálinistákká váltak. Lenke szokás szerint nem beszél, de Pali sejteti, hogy rosszul áll a szénájuk. Azt hiszem, Lenkét nemigen kedvelték a minisztériumban. Az a tény, hogy éveken át nyugatra küldték kereskedelmi tárgyalásokra, azt mutatja, hogy jó káder volt. Mégpedig polgári származása ellenére. Ami azt jelenti – mi más jelenthet –, hogy csak könyöklés, árulkodás révén jutott odáig.

Pali tíz nap előtti lelkesedése is lelohadt. Valószínű, hogy el fogják bocsátani az Egyesült Izzóból. Ebben az esetben maszek rádiószerelő-műhelyt nyit. „Vagy szarok az egésze-re, és kimegyek a Philipshez Hollandiába, öregem. Most már lehet utazni, tárt karokkal fognak fogadni, öregem.” „Majd pont egy kommunistát fognak tárt karokkal fogadni”, mondja Lenke. „Én nem voltam kommunista, én csak párttag voltam.” „Jó, ezt majd magyarázd meg nekik!”

Délután Mészáros telefonál, hogy élnek, s tőle tudom meg, hogy a magyar és a szovjet hadsereg tárgyal a kivonulás részleteiről. [...] Istenem, add, hogy sikerüljön! Párizs, Amszterdam, Róma, Firenze... Már a vonaton látom magam. Már a Louvre-ban látom magam. Sikerülnie kell. Nem lehet, hogy ne sikerüljön. Ezzel tartozik a sors nekem.

Tizenhat éve várok a pillanatra, hogy a Louvre-ba beléphessek. Ezt nincs joguk elvenni tőlem! Látni fogom az Éjjeli őrzőket, látni fogom az Olympiát! Látnom kell! Látni fogom Máthét Kanadában, találkozni fogok Janival Chicagóban! Utazni, utazni, utazni fogok. Öt esztendeig utazni fogok egyfolytában. Betegre, halálra akarom utazni magam.

A tárgyalásokat magyar részről Maléter Pál vezeti. Uram, Istenem, add, hogy kivonuljanak! Menjenek innen isten hírével! Gondozni fogjuk a szovjet emlékműveket. Egye fene, gondozni fogjuk. Bécsben is gondozzák. Jaj, Bécs – semmi se lesz az, Bécsbe is fölruccanni majd ezután, legalább csak a Breuegheleket megnézni! [...]

Alvás. Vasárnap hajnalban – már virrad – megint váratlan ágyúzásra ébredünk. A Hűvösvölgy irányából jön a hang. Heves, ismétlődő tüzelés. Megdöbbenve ugrunk ki az ágyból, az ablakhoz rohanok, de az utcán semmit se látni.

Az egész ház talpon van. Berohan Lengyel, és közli, hogy Nagy Imre bejelentette, az oroszok megtámadták Budapestet. Rádió. Nagy Imre elfúló hangja: „... azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes, demokratikus magyar kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van...”

Ezt megismétlik öt nyelven... Maléter azonnal térjen vissza...! Segélykiáltás a világ értelmiségéhez. Az ágyúzás egyre erősebb. A harmadikról fölrohan Száky Béla, hogy rádióján ismeretlen vidéki hullámhossz jelentkezett, és bemondta: ellenkormány alakult, vezetője Kádár János.

Kass János

NÉHÁNY SZÓ A MÚLTRÓL

Nagyszerű fényképsorozat készült ötven évvel a szabadságharc után, a milleniumi években, a még életben lévő negyvennyolcas honvédekről. A szakállas-bajuszos hadastyánok elgondolkoztatnak: magam is immár ötven év távlatából emlékezem, és, akár az egykori honvédek, én is odaülhetnék a fotográfus állványa elé: íme, ez is én vagyok.

Megjártam az évtizedeket, láttam ezt-azt, a Sztálin-szobor ledöntését, és láttam az első szputnyikot is, mondanám, de ez utóbbit nem láttam. Hány Jánosként sokan mondanak ezt-azt...

Sőt, 1999-ben láttam igazi napfogyatkozást is. A sukorói templomdombról néztem végig, amint a Balaton felől némán és hangtalanul, felfoghatatlan gyorsasággal közeledett, szürkére, majd sötétlilára váltva a tájat. Kietlen és kielégítetlen érzést hagyva maga után, végül távozott. Az ürességet csak az újra kizöldülő gyönyörű táj, a Velencei-tó, a napsütés oldotta fel.

Az 1848-as veteránok emlékezhettek Kossuth Lajosra. Én emlékezem a Kossuth térre, ötvenhatra, amikor a teret és a mellékutcákat elárasztotta a tömeg, kórusban skandálta: „Le a vörös csillagot!” „Le a vörös csillagot!” Ez a követelés a Parlament kupolájának csúcsán vöröslő kivilágított hatalmas csillagnak szólt. Arra nem emlékszem,